

Fig. 1. Fredensborg slotskirke set fra Ridebanen.

J.S. 1962

FREDENSBORG SLOTSKIRKE

ved

JAN STEENBERG

En ensomt beliggende gård *Østrup*, der lå ved Asminderød bys overdrev, omgivet af skove og bakker ned mod Esrom sø, var forløber for Frederik IV.s Fredensborg. Den gamle gård, der utvivlsomt går tilbage til middelalderen, var under Frederik II. kommet under kronen, formentlig i forbindelse med de store mageskifter, der sikrede kongen udstrakt krongods over hele Nordsjælland. 1565 siges det således, at forpagteren på Østrup

skulle ligge under det nyoprettede Frederiksborg len, medens de omliggende Asminderød og Karlebo sogne i øvrigt lagdes under Krogen len. Gården blev senere afhændet til andre, men kom 1678 tilbage til kronen¹.

Den gamle gård sognede dengang til Asminderød kirke, og heri er der senere ingen ændring sket, heller ikke da Frederik IV. i begyndelsen af 1720'erne lod Østrup nedrive for på dette sted at bygge det nye lystslot Fredensborg.

Der var oprindeligt ikke nogen kirke ved det nye slot. Hoffet blev kirkeligt betjent med gudstjenester og altergang af hofprædikanterne, der hyppigt holdt gemakspredikener, medens de faste beboere nu som før henvistes til sognekirken i Asminderød. Da Frederik

IV. kort efter slottets foreløbige fuldførelse byggede en slotskirke, som blev indviet af kgl. konfessionarius Søren Lintrup den 11. oktober 1726, skete der ingen ændring i stedets kirkelige status². Kapellet's stolestader var under gudstjenesterne besat af hoffets embedsmænd og betjente; der var tillige en døbefont, der viser, at dåbshandlinger kunne finde sted — derimod ikke begravelser, og det viser sig da også, at slotsforvaltere, gartnere, faste slotshåndværkere, staldburscher og andre stadig søgte til Asminderød kirke, hvor deres døde blev begravet³. Forholdet mellem slotskirken og sognekirken var dog ikke altid helt klart. Efter at der uden for slotporten var vokset en lille by op, hvis beboere fortrinsvis havde deres næring ved slottet, måtte der opstå tvivl om hjemhørsforholdet. 1735 klagede Asminderød-deggen over, at slotskantoren betog ham hans accidenser. Amtmanden Fr. von Gram måtte da udstede en erklæring om, at kun de kongelige betjente kunne søge slotskirken, alle andre — marketenderen undtagen — skulle svare til degnen i Asminderød⁴. Tvivlsspørgsmål dukkede dog også op senere, bl. a. fordi den lokale gejstlighed til stadighed gjorde tjeneste i slotskirken, hvor »byens prædiken« var en stående institution. I 1700'erne lød kaldsbrevene altid på, at den nyudnævnte sognepræst til Asminderød og Grønholt sogne tillige skulle fungere som slotspræst ved Fredensborg. Dette ses af de kaldsbreve⁵, som blev udstedt til hin tids præster: til Peter Jacobi, der tiltrådte 1728; til Johannes Friedenreich, der kaldtes 1738; og til Christian Jensen, der i 1743 udnævntes til »Slotspræst i Fredensborg og Sognepræst til Asminderøds og Grønholts Sogner«. Skønt der lejlighedsvis — også i vore dage — har været tvivl om slotspræstens rette titel⁶, er det dog klart, at kongerne i kirkens ældste tid ønskede titlen respekteret.

Meget tidligt har Frederik IV. også ønsket at knytte en lokal kapellan til slottet. Et af de mange småhuse, der 1725 opførtes i den ydre slotsgård, var oprindeligt bestemt for kapellanen ved Asminderød kirke. Under Christian VI. kom dog slotskirkens kontor til at bo her⁷, og huset (det andet på højre hånd inden for jernporten) har da fungeret som kontorbolig lige til 1859. I 1741 blev der gjort anstalter til opførelse af en ny kapellanbolig, denne gang i Fredensborg by; men den blev næppe meget brugt, og kort efter omdannedes den til bolig for en overjægermester⁸. Senere har der påny været kapellanbolig på slottet. Således havde kapellanen nogle stuer i den såkaldte nye kavalerfløj fra 1798 til 1817, og i »Hofstuen« (i den ydre slotsgård) fra 1821 til 1850⁹.

Slotskirken har en særstilling inden for det samlede pastorat. Den er et prædikested, hvor nogle af de almindelige kirkelige handlinger kan finde sted, men ikke dem alle. Der kan således kun være konfirmation for medlemmer af kongehuset, alle andre henvises til sognekirken. Begravelser finder kun undtagelsesvis sted, og da altid med særlig kongelig tilsladelse. Der er ingen kordegn knyttet til kirken, men siden 1844 har slottets »husgerådskarl« (slotsassistenten) bistået præsterne under gudstjenesten¹⁰. Desuden er kirken et led i det store slotskompleks; under Christian IX. boede kronprinsen (den senere Frederik VIII.) i Marskalhuset lige øst for kirken, hvad der på alle tider af døgnet har forårsaget en livlig trafik gennem kirkebygningen.

Som hoffets særlige kirke har Fredensborg slotskirke i tidens løb været ramme om adskillige prominente begivenheder.

Fra den ældre tid kan nævnes, at Christian VI.s svigermoder, markgrevinde Sophie Christiane af Brandenburg-Culmbach, døde på Fredensborg slot, og efter at have ligget

på castrum doloris i slotskirken blev hun den 18. september 1737 herfra ført til Roskilde med megen pragt, hvilken begivenhed udførligt refereres i datidens presse. Under Frederik V. og Christian VII. blev det skik, at kongefamilien den første og sidste søndag under de årlige sommerophold på Fredensborg kommuniserede i slotskirken. Søndag den 21. juni 1761 blev Frederik V.s ældste datter Sophie Magdalene konfirmeret her; næste år, den 18. april 1762, blev søsteren Wilhelmine Caroline konfirmeret sammesteds, medens den yngste i flokken, prinsesse Louise stod for tur den 4. november 1764. En begivenhed af særlig karakter var det, da den jødiske læge Christian de Meza konverterede til den kristne tro og den 26. oktober 1783 lod sig døbe i Fredensborg slotskirke¹¹.

Langt den største begivenhed var dronning Juliane Maries bisættelse 1796. Kisten stod på castrum doloris 8.—12. november og førtes derefter under udfoldelse af et mægtigt ceremoniel, som meget udførligt beskrives i alle enkeltheder i hoffourérens dagjournaler, ved natetid fra Fredensborg til Roskilde domkirke.

I den følgende tid, da slottet kun i ringe grad blev beboet af kongefamilien, er kun få begivenheder noteret. Det var i denne periode, at byens lille menighed helt kom til at lægge beslag på Frederik IV.s kirke. Undtagelsesvis blev amtmand H. N. Arctander¹², der en årrække havde haft fribolig i en af slottets bygninger, bisat fra slotskirken den 21. oktober 1837. Først langt ned i tiden genoptoges de kongelige højtideligheder under Christian IX. Et par konfirmationer nævnes: prinsesse Thyras den 27. maj 1870 og prins Valdemars den 16. december 1874. Christian IX.s broder prins Vilhelm, der døde på Fredensborg, bisattes fra slotskirken den 13. december 1893. Traditionerne fortsættes ned i vort århundrede. Der kan nævnes prinsesse Dagmars bryllup 1922, arveprins Knuds bryllup 1933 og prins Gustavs bisættelse 1944. Det kan tilføjes, at arveprins Knud blev døbt i slotskirken den 14. september 1900, og at han og hans broder, den nuværende kong Frederik IX., blev konfirmeret her Allehelgens søndag den 7. november 1915 ligesom kongeparrets tre døtre alle er konfirmeret i Fredensborg slotskirke.

L.L. 1960

Fig. 2. Fredensborg slotskirke. Frederik IV.s marmorbuste i frontispicen, udført af Diederich Gercen (p. 810).

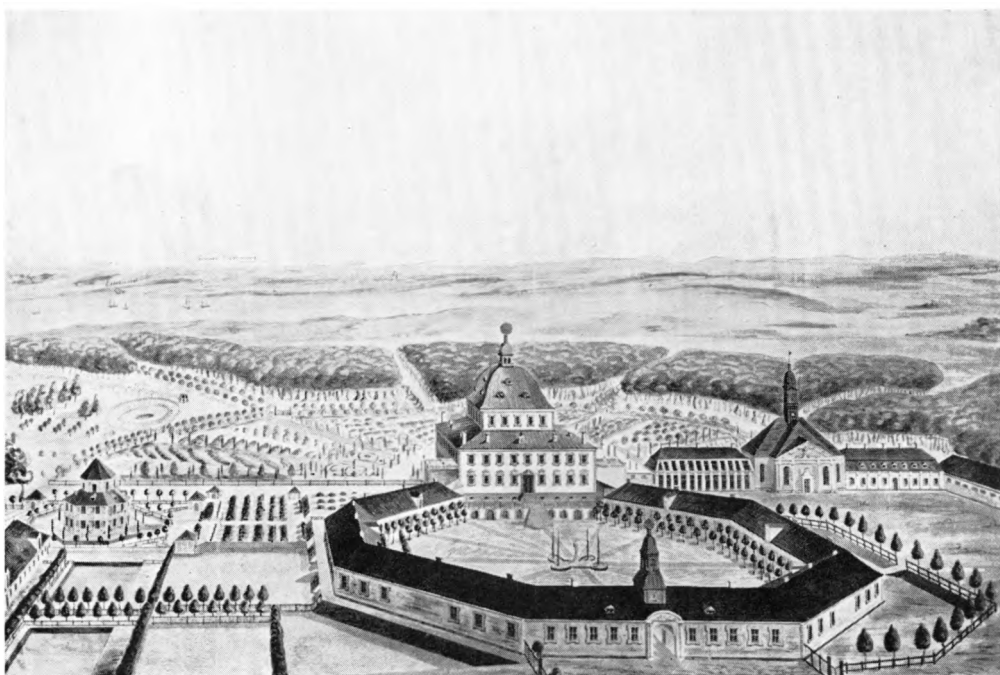

Fig. 3. Det ældste Fredensborg i fugleperspektiv. Farvelagt prospekt 1728 af Hans Christopher Lønborg, kopi i Nationalmuseets arkiv efter originalen på Fredensborg.

Da Fredensborg slot blev bygget i årene efter 1720, var der ikke tænkt på noget særligt kapel. Man holdt i den første tid prædikener rundt omkring i gemakkerne; formodentlig er også kuppelsalen¹³ blevet anvendt til dette formål.

Slottet var oprindelig tænkt som sommerbolig for kongefamilien, der kun agtede at residere her under kortere ophold. Men snart blev det anderledes. Frederik IV., Fredensborgs første byggherre, fandt behag i stedet og residerede her i stedse længere perioder. Der blev da brug for større plads til hoffet, nye bygninger blev projekteret 1724 og blandt dem også en kirke, som skulle ligge ved nordsiden af Ridebanen øst for det egentlige slot, mellem dette og den 1721 opførte lange stald, der dannede Ridebanens østlige hegn. Nord for den påtænkte byggeplads lå slottets lystparterre; Ridebanens sydlige nabo var dengang en stor materialplads.

Stedet var ikke umiddelbart velegnet til formålet. Den nu så jævne Ridebane har måttet reguleres; terrænet har fald vestpå, og slottets arkitekt Johan Cornelius Krieger har før de egentlige byggearbejder måttet planere ved store, endnu synlige, terrasseanlæg. På det sted, hvor man agtede at opføre kirken,

lå et lille kær¹⁴, der gjorde grunden usikker og krævede særlig omhu med piloteringen.

Kriegers første udkast til kirken er bevaret (fig. 5 og 6). Det stammer fra et meget tidligt tidspunkt, så tidligt, at byggeplanerne ikke kan være kommet længere end til de mundtlige forhandlinger mellem bygherre og arkitekt. Ganske vist indeholder projektet alle væsentlige karakteristika, der også kendes fra det færdige resultat; men der er på den anden side så mange afvigelser fra det, der 1725—26 blev til virkelighed, at projektet alene af den grund må have været rent orienterende, en første føler med antydninger af mange detaljer, som ikke nævnes i de endelige bygningsregnskaber. Efter dette udkast skulle den højtopbyggede kirke med sin pilasterprydede front under det tunge valm-tag og den svære, stærkt dominerende tagrytter flankeres af to orangeribygninger, der sammen med kirken skulle lukke Ridebanen mod slottets store lysthave. Disse orangerier kendes kun i denne tegning. Da byggeriet endelig er vedtaget og dokumenterne derom begynder at myldre frem med Kriegers overslag fra november 1724, er der kun tale om eet orangeri, liggende mellem kirken og slottet, medens det andet, mellem kirken og stalden, er blevet erstattet med en kavalerbbygning, det senere så velkendte Marskalhus, og der er under hele byggeprocessen ikke den mindste antydning af, at andre planer har været overvejet.

Det mest påfaldende træk ved Kriegers ældste kirkeplan er den rent symmetrisk opbyggede façade, hvortil han mod øst har føjet en halvrund apsis, der giver anlægget en mærkbar slagside. Fronten ud mod Ridebanen kendetegnes ved en nord-sydgående tværakse, den egentlige dominant. Men den indre opbygning viser, at denne tværakse blev imødegået af en øst-vestgående længdeakse med tyngdepunkt i kor og den nævnte apsis, der skar sig ind i det projekterede østlige orangeri. Den øvrige grundplan, der bortset fra apsis nogenlunde uændret blev gennemført (fig. 4), viser en tilstræbt korsform, der dog kun åbenbarede sig i det indre. Kirken skulle på den lange led omfatte fem fag høje, rundbuede vinduer, der rendyrket kun kunne ses på den ubrudte nordside mod haven. På sydsiden var der et kraftigt fremspring på tre fag med hovedindgangen i midten, flankeret af to tilbagetrukne partier, hvert på eet vinduesfag. Korsformen opstod da derved, at der i rummets indre var to indsnit i nordsiden, et i nordvesthjørnet med den indbyggede kongetrappe, og et i nordøsthjørnet med sakristi forneden og kongestol foroven. Disse to indsnit modsvarede negativt det sydlige fremspring og betingede derved den tilstræbte korsform.

Hjemlige forudsætninger for Kriegers kirkeprojekt savnes ikke. Planen med de to akser, der modarbejder hinanden, kendes fra slutningen af 1600'erne, dels i Gråstens slotskapel (DK. Åbenrå amt p. 258) og dels i et par københavnske kirker, Reformert kirke fra 1687—89 og Citadelskirken (DK. Københavns by

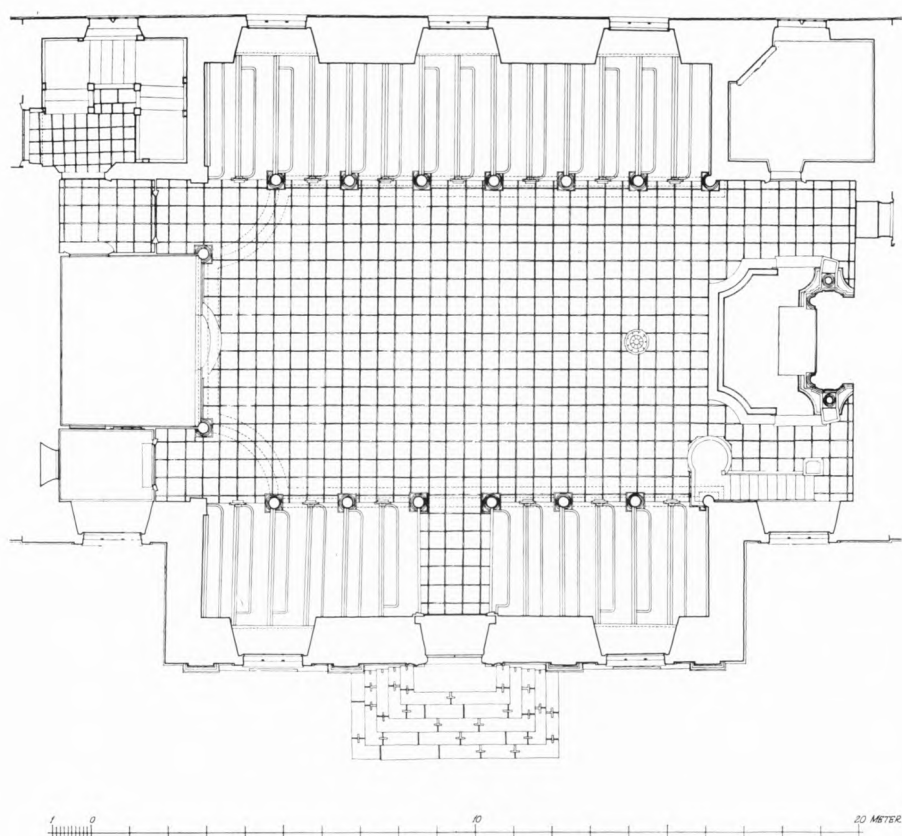

Fig. 4. Fredensborg slotskirke. Grundplan 1:200 ved Holger Schmidt 1967.

II, 403) fra 1704. Navnlig den sidste er et rendyrket eksempel på senbarokkens kirketype: een lang blok med valmtag, rytterspir midt på tagryggen, længdeakse fra gavl til gavl endende ved alteret og en tværakse fra midten af langsiden med hovedportal under en gavlfronton. Den ydre arkitektur, som Krieger anvendte, med pilasterfront under en bred trekantgavl i midtpartiet, spores også i de nævnte analogier og er i øvrigt arkitektonisk fælleseje i daltidens Nordeuropa. Alene tagrytteren på Fredensborg slotskirke har mere specifikke kendetegn, som peger i en lidt anden retning. Den svære, kobberklædte hjelm med den lodret betonedede karnisformede kontur og de konkavt svungne gavle over lydhullerne er næsten i en Borrominis ånd. Men Krieger er normalt ikke inspireret af Italien, hvor han så vidt vides heller aldrig har været. Hans inspiration må her være midt- eller sydtysk arkitektur. Der er således store ligheder mellem dette spir og Georg Bährs samtidige kirkebygninger i Sachsen¹⁵. Vi kender ikke forløbet af Kriegers studierejser i de unge år, men noget tyder på, at han har haft et vist kendskab til mellem- og sydtysk arkitektur.

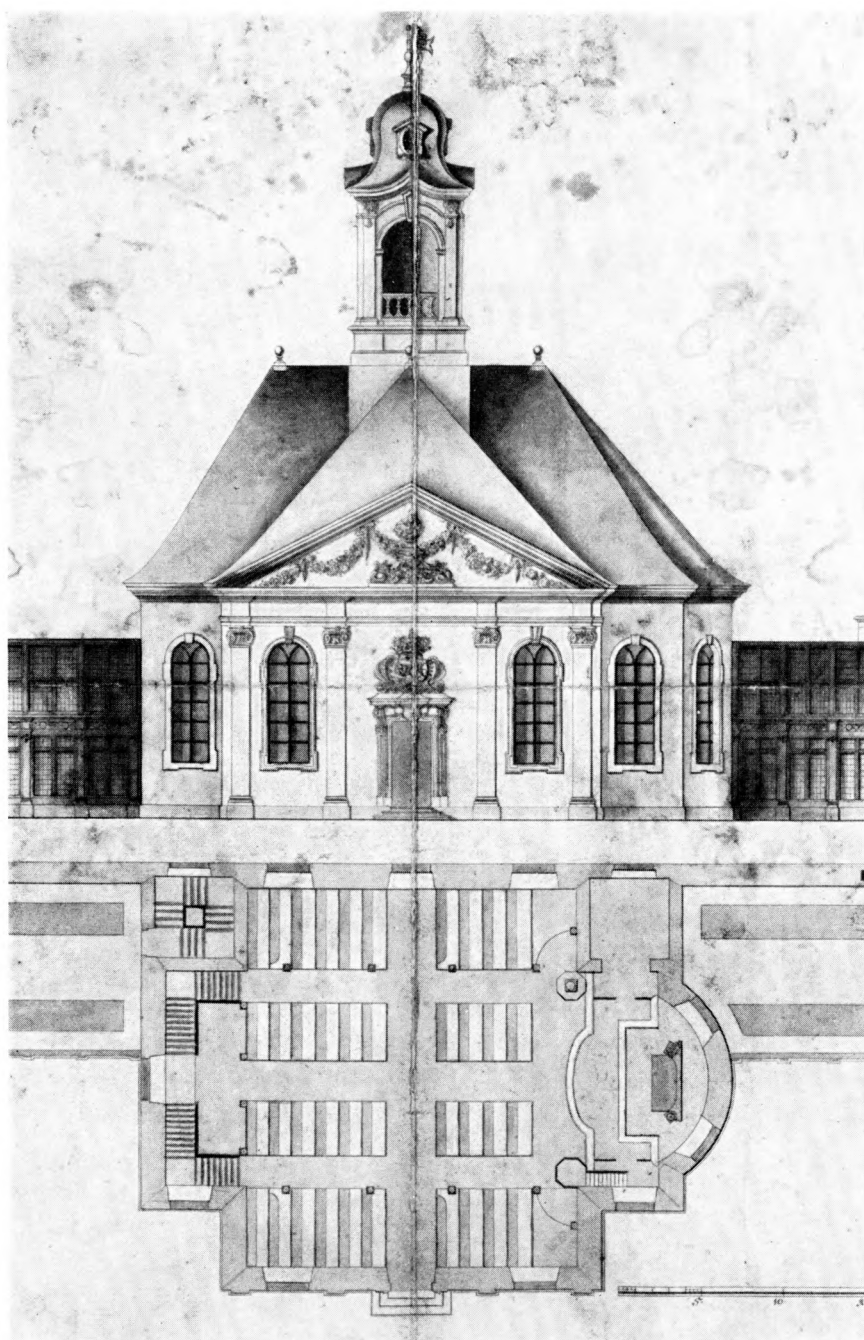

Fig. 5—6. Kriegers ældste udkast til Fredensborg slotskirke, senest fra 1724. Fig. 5 opstalt. Fig. 6 grundplan. Efter Topographia Dania i Nationalmuseets arkiv.

Også i det indre rummede det ældste udkast mange træk, der går igen i det endelige resultat. Kongestolen var lige fra første begyndelse anbragt i koret på

højde med galleriets øvre stokværk, lige over for prædikestolen. Der skulle være pulpiture langs tre af kirkens vægge, idet alene altrevæggen lodes fri, sådan som det tidligere var gennemført i Reformert kirke og Citadelskirken i København. Men i Fredensborg slotskirke havde pulpiturene ikke mere karakter af inventarstykker, de er båret af søjler og indgår som et integrerende led af rummets hele arkitektur, sådan som det var forberedt i renæssancetidens slotskapeller i Koldinghus og Frederiksborg (jfr. Kronborg slotskirke ovenfor p. 579), og sådan som Krieger samtidig gennemførte systemet i Københavns slotskirke. Fredensborg slotskirkes gallerier, der efter den første plan blev båret af 14 ottekantede piller¹⁶, skulle svinges konvekst uden om de vestlige indsnit i rummet og konkavt ved de to modsvarende punkter mod øst, hvor der skulle gøres fri plads for døbefont og prædikestol; dette sidste lidt søgte arrangement blev dog opgivet i den endelige udformning. — Der var desuden planlagt tre trappeløb, et i det nordvestlige indsnit, hvor kongetrappen blev indbygget, og to ved kirkens vestende, ad hvilke der skulle være opgang til orgel og pulpitur; kun det ene blev gennemført.

Kirken var projekteret med en samlet længde på 36 alen (apsis iberegnet), en bredde på 26 alen (inclusive fremspringet på sydsiden); højden til tagryggen var 28 alen, og til rytterspirets top (vindfløjen ikke medregnet) 45 alen.

Inden kirken byggedes, var der sket en del ændringer i dette projekt. De kan først og fremmest iagttages på selve monumentet, som det endnu fremtræder. Men der er også gode opmålinger fra meget gammel tid. Kongen lod en ingeniørofficer Hans Christopher Lønborg gå i gang med en stor opmåling af hele slottet. Arbejdet blev 1728 afsluttet af de to unge officerer Lauritz Thura og Holger Rosenkrantz. Originalerne findes nu på Fredensborg, medens der er gode kopier i Nationalmuseets arkiv. Her finder man den ældste grundplan af slotskirken samt et perspektivisk tværsnit set mod alteret (fig. 7). En lille snes år senere publicerede Thura på ny hele Fredensborg slot i »Den danske Vitruvius«. Her finder man planer, opstalt og længdesnit af kirken (fig. 8—10), ganske som den stod i 1720'rne.

Med dette fyldige opmålingsmateriale kan man iagttage, hvad der er sket af ændringer i Kriegers ældste projekt. Apsis er opgivet, først og fremmest fordi der øst for kirken blev bygget en beboelsesfløj i stedet for et orangeri; det er det i senere tider såkaldte Marskalhus, dengang kaldet Kavalier- eller Fyrstehuset, i Christian VI.s tid også benævnet Markgrevehuset. Det var beregnet på fornemme gæster, der måtte have direkte adgang til kirken og yderligere via denne have passage gennem det store vestlige orangeri til hovedslottet. For disse beboere af det nye hus blev der da åbnet adgang til kirken i form af en kamoufleret dør, uden fyldninger og gerichter, så vidt muligt usynlig, anbragt i korvæggen ved alteret. Den er afsat på de ældste planer og eksisterer endnu

Fig. 7. Fredensborg slotskirke. Perspektivisk snit 1728 af H. C. Lonborg, efter originalen paa Fredensborg.

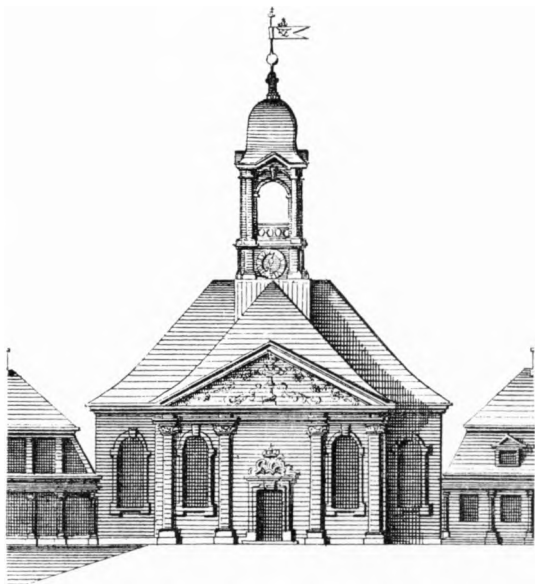

Fig. 8. Fredensborg slotskirke. Opstalt 1746, efter Thuras Danske Vitruvius.

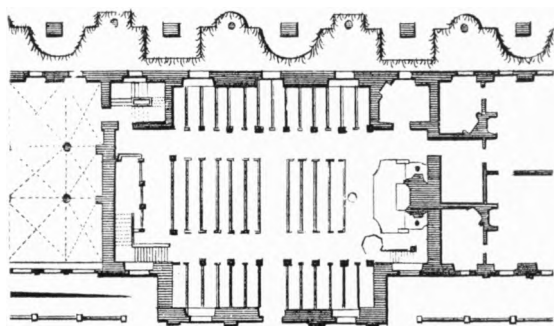

Fig. 9. Fredensborg slotskirke. Grundplan 1746, efter Thuras Danske Vitruvius.

(fig. 23). — For kirken som helhed bibeholdt man den samlede længde på 36 alen og kunne nu, da apsis var forsvundet, brede façadeen mod syd til begge sider. Det lidt indeklemte, der sporedes i Kriegers første plan, navnlig i de smalle partier ved siden af midterfremspringet, hvor de store, rundbuede vinduer kæmpede for at få plads, blev nu oprettet, og façadeen fik mere harmoniske forhold.

Også i det indre skete der ændringer. Der kom i alt 32 søjler, 16 i hvert stokværk, mod 2 gange 14 i det ældste forslag. Alle søjlerne skulle nu være runde med doriske (toskanske) kapitæler i nederste stokværk, korintiske i det øvre. De to trapper under orgelet i vestenden reduceredes klogeligt til een, og de to aflukker mod nord, det ene med kongetrappen, det andet med sakristi og kongestol, fik regelmæssige, firesidede vinduer, hvorved antallet af rundbuede kirkevinduer¹⁷ reduceredes fra 9 til 7.

Det er et ejendommeligt træk ved de bevarede arkivalier, at håndværkerne har indleveret deres overslag efter det ældste forslag, og at de ændringer, der var foretaget heri, kun kommer frem i regnskaber ud over de kontraktmæssige og i Kriegers randbemærkninger. Først når disse ekstra fortolkninger lægges ved siden af overslagene og sammenholdes med monumentet, som det nu tager sig ud, kan man få en forestilling om, hvad der virkelig er sket.

Kirken blev rejst i årene 1725 og 1726. Flere indendørs arbejder blev først afsluttet 1727. I enkeltheder kan byggeprocessen ikke følges. Det var Krieger selv, der havde murerarbejdet i entreprise, og han nøjedes med at bogføre sin kontrakt og den sluttelige afregning¹⁸, der først fandt sted 1727. Så meget er dog klart, at tømreren Peder Basse var i gang med at rejse spærene¹⁹ i september

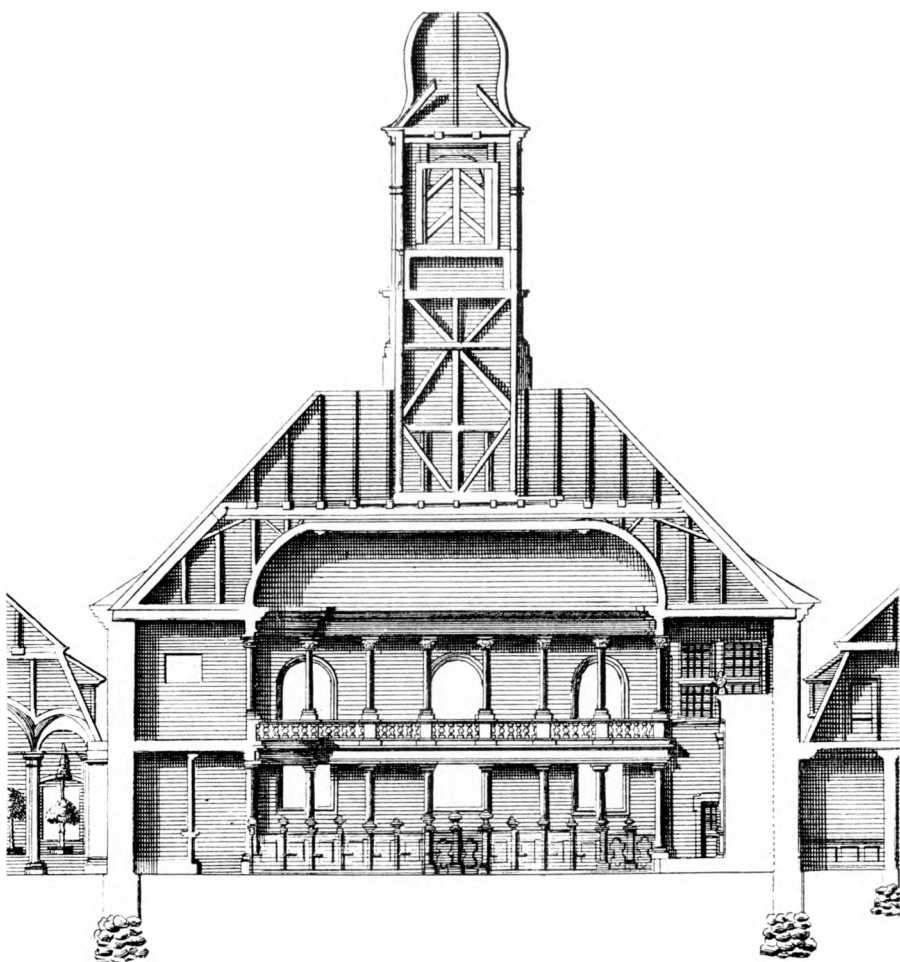

Fig. 10. Fredensborg slotskirke. Snit 1746, efter Thuras Danske Vitruvius.

1725; på det tidspunkt var murene altså bygget til gesimshøjde. I marts 1726 var man i gang med kobberbeklædningen af tagrytteren²⁰. Samme år satte man kongebusten af hvidt marmor op i gavltrekanter²¹ (fig. 2), og de omgivende guirlander af sandsten blev hvidmalede²². I det indre blev gallerierne med deres søjler, prædikestolen og alteret færdige så betids, at kirken kunne indvies²³ på kongens fødselsdag den 11. oktober 1726. Men endnu manglede stafferingen, som først blev fuldført i begyndelsen af 1727.

Bygningsbeskrivelse (fig. 11). Kirken havde oprindelig en sokkel af tilhugne granitsten. Da man 1761 helt omdannede de flankerende bygninger, hvoraf den østlige — Marskalhuset — nu fik kælder, gav man alle tre huse i kirkefløjen en ny sokkel af bornholmsk sandsten. Selve kirken og dens nye nabo mod vest — Damehuset, der ingen kældre havde, fik da på sydsiden indfældet

kvadratiske blændvinduer, for at der kunne komme ensartethed over hele anlægget²⁴. Sådan er det endnu.

Kirkens mure er opført af små mursten. Oprindelig var alle ydermurene hvidpudsede ligesom på slottet. Siden 1944 er murene dækket af et let lag hvidtekalk, der lader fugerne synlige. På façaden mod Ridebanen har de fire rundbuede vinduer en let profileret ramme med kileformede slutsten, bredere og højere i midtpartiets fremspring, mindre og smallere i de to sidepartier. Skønt det intetsteds siges, er det sandsynligt, at disse indfatninger oprindelig har været okkergule²⁵, ligesom på det øvrige slot; nu er de gråpudsede.

Det brede, fremspringende midtparti er formet som en tempelfront med svær trekantgavl båret af fire pilastre, der er trukket ud til siderne for at gøre plads for den store portal (fig. 12), hvis åbning er 203x155 cm. Dens sandstensindfatninger på de godt 2 m høje sider er monolitter, har et ydre led, kronet af volutter, og et indre, der forkrøbbet er kantet om portåbningen foroven. Fra en svær sandstensgesims udgår en ubrudt hængeplade, der med sit udsavede profil overskærer den firkantede døråbnings indre led. Topstykket på portalen er formet som en kartouche, indrammet af bladornamenter og prydet med Frederik IV.s og Anna Sophies initialer. Dekorationen er disponeret omtrent som på Kriegers første forslag, men dog af spinklere dimensioner.

Pilastrene har murede skafter med baser og kapitæler af sandsten. Skafterne er nu gråpudsede, de andre led gråmalede. Men oprindelig var det anderledes. Skafterne var hvidpudsede ligesom kirkens ydermure; baser og kapitæler hvidmalede²⁶. Pilasterbaserne, der har en højde af fem murstensskifter eller ca. 37 cm, har den vanlige, klassiske udformning. Kapitælerne — otte skifter høje, ca. 60 cm — er korintiske, men af en særlig form, som slotsarkitekten må have opfundet netop i forbindelse med kirkebyggeriet, og som antagelig er kommet til som en eftertanke, da den ikke ses på Kriegers første udkast. Det søjlehoved, han nu udformede, og som han videreførte både i kirkens sidefløje og i den anden kavalerbygning hinsides Ridebanen, opført 1732, er lavstammet med en række akantusblade forneden, og derover er der i hjørnerne elefanhoveder med snoede snabler i stedet for volutter, flankerende en kartouche med Frederik IV.s navnetræk i spejlskrift. Kapitælerne skal også have været at finde på det senere forsvundne orangeri vest for kirken. Tømreren Peder Basse har i et overslag²⁷ vedrørende denne orangeribygnings omtalt slige kapitæler »af den danske orden«. Udtalelsen kunne tyde på, at tømreren har fået navnet fra arkitekten, og at denne sidste, med allusion til elefantriddernes nationale symbol, har villet lancere et særlig dansk kapitæl på det arkitektoniske marked.

Over kapitælerne er en tredelt arkitrav, kun ansat på selve fronten; den er ikke bukket om hjørnerne og tjener således kun som smykke for den store gavl uden at binde denne til den øvrige bygnings korpus (hvilket måske er en æste-

Fig. 11. Fredensborg slotskirke. Eksteriør.

L. L. 1960

tisk fejl, som dog næppe har bekymret arkitekten). Arkitraven er forkrøbbet bøjet uden om pilastrenes fremspring, der i øvrigt fortsætter op i den glatte frise, indtil denne vertikale bevægelse støder på hovedgesimsen, hvor den omsider klinger ud.

Den stærkt profilerede kransgesims, der vistnok oprindelig var okkermålet ligesom de øvrige rammeled på façaden, har bugtet sig uden om alle kirkens sider; nu ses den ikke ved de to gavle, hvor den skjules af de to sidehuse, Dame- og Marskalhuset, der i 1760'erne opbyggedes i to fulde stokværk.

I gavltrekantens store felt har Krieger ladet stenhuggeren Diederich Gercken²⁸ fylde fladen med reliefskulpturer. I midten er anbragt majestættens repræsentative, ukronede buste (fig. 2) af hvidt marmor, i folderigt gevandt, med allongeparyk, ordensskærf og stjerne, stående på et højt postament af sandsten. Gavlens skrålinier kantes af blomsterfestoner, der nu er malet grå, men som oprindelig var hvide.

Over det stejle valmtag, behængt med sortglaserede teglsten, rejser sig den stærkt dominerende tagrytter, hvis europæiske afstamning vi har søgt at skitsere ovenfor. Man vil se, at Krieger har forladt det gængse danske skema for et rytterspir. Det er bygget over kvadratet, ikke som vanligt herhjemme over ottekanten. De høje glamhuller flankeres af pilastre og dækkes foroven af hine barokgavle, der svejer opefter som på et kinesisk tag. Hjelmen er heller ikke traditionel; den løber ikke op i en spids, men har vertikalt forløb, indsnøret lige over gavlene for derefter at bovne ud til alle sider og flade af i toppen, hvorover vindfløjen med Frederik IV.s gennembrudte navnetræk rejser sig med stang, kugle, snørkler, fløj og kors (fig. 13). — Omtrent sådan som spiret nu ses, var det også tegnet af Krieger i hans første udkast. Under byggeriet havde man vistnok andre idéer om vindfløjen; der tales om en »Fama« eller et billede af »Fortuna«, som endda også synes at være leveret. Man har vel ikke været tilfreds med resultatet, eftersom klejnsmeden 1727 leverede den fløj, der nu findes der²⁹.

Spiret har fra begyndelsen kun været tænkt til prydd. Der skulle efter de ældre planer ikke være klokker. Sent på året 1725 resolverede Frederik IV. dog, at kirken alligevel skulle have klokker, og derefter måtte Krieger uden for de løbende kontrakter beregne prisen på en klokkestol³⁰.

Kirkens bagside ud mod haven er uden smykke. Efter den oprindelige plan skulle der være fem høje, rundbuede jernvinduer. Det blev kun til tre i midten, medens trappeskakten mod vest og de små rum mod øst (sakristi og kongestol) fik firesidede trævinduer i to stokværk. Også her er den oprindelige granitsokkel i 1761 ombyttet med en sokkel af sandsten.

På grund af kirkens korsform har tagkonstruktionen været ret kompliceret, navnlig hvor det gjaldt støtteforanstaltninger for rytterspiret. Grundplanen betinger, at det indre midterrum ligger forskudt mod syd (fig. 9), og at rytter-

spiret følgelig er placeret nord for længdeaksen. Dette midterrum, der på tre sider omgives af gallerier med søjlestillinger, dækkes af en højtopygget træhvælving (i datidens regnskaber ofte kaldet »kuplen«), som hindrede, at bygningen kunne afstives af et vandret bjælkelag fra ydermur til ydermur. Man kunne lægge bjælker hen til og op over kuplen og på en eller anden måde søge at opnå stabilitet. Hvorledes dette nåedes, kan ikke længere vides i alle enkeltheder, da man 1923—24 har sikret tårnets afstivning på en ny måde, der har udslettet mange spor. Men af det, der er tilbage, kan dog sluttes, at der tillige må have været to spræng- eller hængeværker i bygningens længderetning, hvilket er antydnet på længdesnittet i Thuras »Danske Vitruvius« (fig. 10). Der ligger således en svær fodrem om kuplens fod på kirkens loft. Til de to remme i syd og nord har der været stikbjælker ud til ydermuren og antagelig en række nu forsvundne lodrette støtter for sprængværkernes øvre rem, der lå over kuplens topline. Disse langsgående spræng, der i begge ender må have været støttet af underspær, har et (endnu bevaret) lag af tværbjælker, og herpå hvilede tagrytteren, som således fordelte sit væsentligste tryk på langsidesnes fodremme, der atter holdtes oppe af søjlegallerierne i kirkens indre. Der var yderligere skråstivere fra denne øvre gulvkonstruktion ud til de to kirkehjørner under kuplens søndre side, formentlig anbragt her i det håb, at noget af trykket fra tårnet kunne forplantes til ydermurene. Spor af disse skråstivere ses endnu. Håbet om denne mere alsidige trykfordeling blev dog beskæmmet. Gallerierne i kirkens indre har i tidens løb givet efter for tårnets tryk og »hænger« synligt med buet bjælkeværk, hvilket gentagne gange har krævet større reparationer. Allerede 1762 viste det sig, at kirkens nordmur på grund af, at træværket arbejdede, havde givet sig ud mod haven³¹. Den samme klage lød 100 år senere. 1858 måtte man opklodse søj-

L.L. 1960

Fig. 12. Fredensborg slotskirke. Hovedportalen (p. 810).

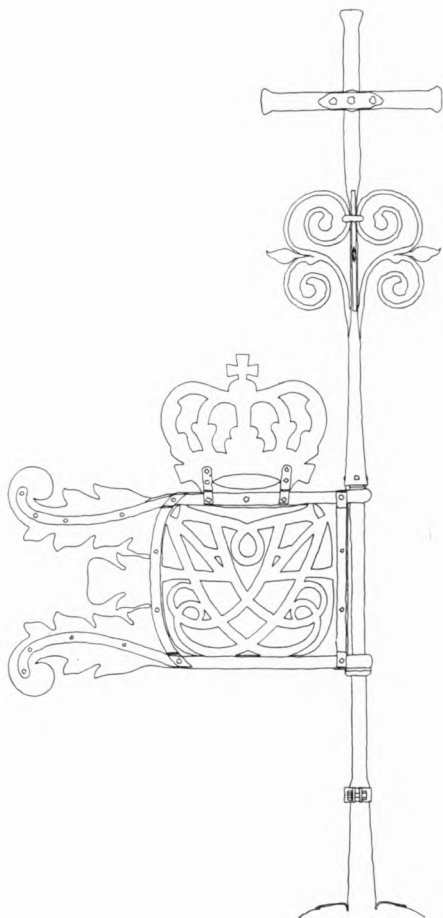

Fig. 13. Fredenborg slotskirke. Vindfløj.
1:20. Målt 1967 af Poul Nedergaard og
tegnet af Holger Schmidt (p. 810).

lerne i kirkens indre og forsyne afbindingen af tagværket over kuplen med spidsklammere samt anbringe »flere Hængere fra Kuplen til Bjælkerne«³². Udskridningen var dog ikke standset. 1863 måtte tømrermester Jens Steen forny de forrådnede sokler under fire søjler samt opskruue søjlerne og det hængende pulpitur³³. Man anbragte tillige et jernanker tværs gennem kuplen, »da Kirkemuren mod Haven havde givet sig paa Grund af Klokke-taarnets Tryk«. Ved hjælp af dette anker med tilhørende muffe og skruemøtringer blev muren »tilligemed Tømmerværket en deel indskruede og sammenpresset og saaledes fuldkommen betrygget mod Taarnets fremtidige Trykning«. Dette arbejde ledes af kgl. bygningsinspektør F. F. Friis. Man undgik dog ikke, at den vanskelige tømmerkonstruktion også i tiden derefter måtte vise sig ustabil, og i begyndelsen af 1920'erne gik man til en mere effektiv sikring. På et par finanslove 1922 og 23 bevilgedes der i alt 71500 kr. til kirkens istandsættelse, der ledes af kgl. bygningsinspektør Thorvald Jørgensen, bistået af arkitekt Theodor Hirth, som særlig tog sig af den nye tømmerkonstruktion³⁴. Herefter blev tværbjælkelaget

over kuplen afstivet med to jerndragere i kirkens længderetning; disse bliver båret af et par stole, der søger støtte på murede partier nede i kirken (kongestolen fra 1726, trappegangen og kirkens søndre fremspring), medens en anden konstruktion af svære skråstivere opfanger rytterspirets øvrige tryk og fører det ud til ydermurene; nu er der to sæt jernankre. Derved var det ustabile tryk, som tidligere ensidigt havde hvilet på gallerierne, fordelt over et større område på en mere hensigtsmæssig måde.

Kirkens indre (fig. 15 og 16) er formet over længdeaksen fra vest til øst. Bortset fra gangen, der fører fra hovedportalen ind mellem stolerækkerne, er der intet i rummets nuværende opbygning, der fastholder den nord-sydgående akse, der er så dominerende i det ydre. Rummets korsform, der omtaltes ovenfor, mærkes heller ikke meget, fordi den tilsløres af gallerierne, der i to stokværk dækker langsiderne og den korte væg ved vestgavlen. Den fjerde side af korset

L.L. 1960

Fig. 14. Fredensborg slotskirke. Kapitæl i det øvre galleri, skaaret af J. A. Sturmberg (p. 808).

er koret mod øst. Gulvet er belagt med store ølandske fliser. Væggene, der siden 1863 står marmorede, var oprindelig hvidkalkede³⁵. Loftet over det store midterrum mellem gallerierne og koret, har over en rigt profileret trægesims en højt-hvælvet hulkehl (som før nævnt oftest kaldet »kuplen«), og på den brede flade er trukket en forkrøbbet rammeprofil, et såkaldt »kvadratur«, der — skont placeret i rummets midte — dog er forskudt mod syd i forhold til rytterspiret og tagryggen: et blik Lønborgs snit (fig. 7) vil vise, at dette selvsagt også gælder koret med alteret.

Gallerierne hviler på 16 søjler i hvert stokværk, syv på hver langside, to ved vestre kortside. Den nordre søjlerække står mellem de to indsnit ved kongetrappen og ved kongestolen. Den søndre afskilrer det sydlige fremspring med hovedindgangen. For at skabe kommunikation mellem de enkelte afdelinger af

Fig. 15. Fredensborg slotskirke. Interiør set mod alteret.

L.L. 1960

galleriet i det øvre stokværk har det været nødvendigt at bue balustraden uden om hjørnerne ved vestvæggen (fig. 16). Søjlerne i underste stokværk stod oprindeligt på træpostamenter, der dog i tidens løb smuldrede og derved fremkaldte sætninger, hvorfor de flere gange i 1800'rne måtte fornyes. Nu er de siden restaureringen 1958—60 udført af huggen sandsten. Søjlerne er alle af træ med et overtræk af marmoreret stuk. Arbejdet med de runde søjleskafter og deres baser og kapitæler var overladt tømreren Peder Basse, der måtte indsende en ekstra regning: der var jo oprindeligt kun beregnet de førnævnte 28 søjler af en simple, ottekantet konstruktion; nu var tallet forøget til 32, og de runde skafter med samt deres baser og kapitæler, som tømreren måtte overlade til en drejer, gav større udgifter³⁶.

Der blev iagttaget en vis forskel i rang mellem galleriernes to stokværk. I det nederste er søjlerne af toskansk (romersk-dorisk) orden, og sideskibene er behandlet ganske enkelt; der er således ingen gesimser. I øvre stokværk, der betragtedes som det fornemste, fordi kongestolen og — lidt senere — nogle fyrstelige stole befandt sig her, er alle gange og gallerier forsynet med profilerede trægesimser, og søjlerne har udskårne korintiske kapitæler (fig. 14). Disse

Fig. 16. Fredensborg slotskirke. Interior set mod kongestolen

L.L. 1960

sidste er skåret af Johan Adam Sturmberg³⁷, hvis regnskab for de 16 elegante søjlehoveder af fint egetræ, beløb sig til en bagatel på 56 rdl. Krieger tilføjer i sin attest, at kapitælerne oprindelig skulle have været simplere (dvs. toskanske), men at de efter kongelig ordre er blevet ændret »um die Kirche mehr zu verherlichen«. Kapitælerne er alle af Kriegers »danske« type med elefanhoveder, hvis sammenrullede snabler gør det ud for volutter. Mellem de høje postamenter under søjlerne i øvre stokværk er der anbragt drejede balustre, der følger gallerierne alle tre sider rundt. Vinduerne skærmes af sætstykker med udsavede balustre.

Som før nævnt var det oprindelig meningen, at gallerierne i det mindste i nederste stokværk og formentlig også i det øvre skulle svejes ind i det østligste fag for at give plads for en døbefont anbragt ved skriftestolen til venstre for koret og prædikestolen til højre derfor. Det er givet, at denne plan er blevet opgivet ret hurtigt. Mulig er der endnu et spor af denne ældre disposition: i den svært profunderede kransgesims, der rander hele midtpartiet under det hvælvede loft, er der tæt ved indsnittet mod nord (skrifte- og kongestol) og tilsvarende på sydsiden over prædikestolen en øgning, der kunne se ud, som om gesimsen her

skulle være knækket rundt om de pågældende hjørner, men som atter må være opgivet; om noget sådant virkelig har været tilstræbt, og om man under byggeriet har indset, at gesimsen ved denne konstruktion ikke kunne harmonere med kuplen, må indtil videre stå hen.

Som led i det samlede kirkerum må også nævnes sakristiet og kongestolen i det nordøstre indsnit, trappegangen i det nordvestre. De to førstnævnte omtales nærmere under inventar.

Trappegangen (fig. 17) er indbygget i en hvidkalket skakt. Gulvet er i ny tid (1939) belagt med små ølandsfliser; tidligere var der murstensgulv, som endnu ses i det aflukkede rum under nederste trappeløb. Trappen er formet »italiensk« med lige løb og afsatser uden om et lille, firkantet midtrum, der hegnes af firkantede piller. Løbene har udsavede balustre, både ind mod det nævnte midtrum og langs væggene ude ved siderne. Alt træværket er hvidmalet, og det har utvivlsomt altid haft lyse kulører: i den ældste tid nævnes perlefarvet træværk, dog således, at fyldingerne under løb og afsatser havde røde lister³⁸. Trappens funktion var i første omgang at bringe kongen fra døren ved orangeriet op til stolen på det øvre stokværk, deraf navnet »kongetrappen«. Den fortsætter fra øvre stokværk med et smalt løb videre til loftet. — Den øvrige adgang til orgel og pulpitur formidledes ved en anden trappe i kirkens sydvestlige hjørne; der var oprindelig planlagt to trapper, men kun een udførtes³⁹, og mere behøvedes heller ikke. Den stod her, til den store kongestol på kirkegulvet fik sin nuværende skikkelse o. 1775. Siden da har der kun været een trappe i kirken.

Den indre opbygning af Fredensborg slotskirke fik i 1720'erne et sidestykke i det slotskapel, som Frederik IV. lod indrette i Københavns slot, og som kun fik en stakket levetid, da det måtte vige for kirken i Christian VI.s Christiansborg. Disse to slotskapeller var ikke blot næsten samtidige, de havde tillige samme byggherre og samme arkitekt, og en meget stor del af billedhuggerne, snedkrene, malerne og forgylderne gik igen på begge arbejdspladser. Det viser sig da også, at efter de ældste planer skulle font og prædikestol begge steder udføres af Friederich Ehbisch efter næsten identiske udkast⁴⁰. Som det skete så tit med datidens byggeri, kom der under arbejdet med det københavnske slotskapel nye ønsker frem på et tidspunkt, da Fredensborgkapellet var ved at være færdigt. Det gælder navnlig den københavnske prædikestol. Den fik en helt anden udformning end oprindelig tænkt, med tilknytning både til senkatolske og gammellutherske lektoriestole og til det 18. århundredes så yndede prædikestolsaltre. Denne nye anordning har i nogen grad fjernet de to tvillingkapeller fra hinanden. Men fra begyndelsen var de nær beslægtede, og de har i fællesskab været med til at skabe en norm for kirkeindretning, der blev bestemmende for det store byggeri i København efter branden 1728, da så mange af hovedstadens kirker måtte genopbygges under Kriegers ledelse.

Fredensborg slotskirke har i tidens løb kun undergået få ændringer. I det ydre næsten slet ingen: vi har nævnt sokkelforandringen 1761 og den nye murbehandling 1944. Men i højere grad er der sket forandringer med det indre, mest fordi man har omdannet kongestolene. Da således Julianes Mariæ stol ved vestenden af kirken skulle moderniseres omkring 1775, benyttede C. F. Harsdorff samtidig lejligheden til at foreslå en fuldstændig omkalfatring af kirkens indre opbygning. Om hans forslag fremkom efter højere ordre eller skyldes arkitektens eget initiativ, ved man ikke; det sidste er dog det sandsynligste, og forslagene blev da heller aldrig approberet (fig. 19—20). Efter Harsdorffs plan skulle hovedindgangen til kirken sløjfes fra façaden mod Ridebanen og flyttes hen til vestsiden; for fremtiden skulle kirkegængerne le-

L.L.1960

Fig. 17. Fredensborg slotskirke. Trappegang (p. 816).

des ind i en forstue i Damebygningen og derefter gennem en ny portal i kirkens længdeakse træde ind i helligdommen. Stolene på gulvet skulle fjernes, og der skulle da indvindes ekstra siddeplads ved fordobling af pulpiturernes antal. Alle søjler fra 1720'erne ville blive fjernet og til hver side erstattet af to toskanske søjler fra gulv til gesims. Billedet fig. 20 viser, hvorledes det nordre sideskib ville tage sig ud med de ranke søjler, de udspændte gallerier og de nye klassiske façader på de to indsnit i kirkerummet. Hele udformningen kom til at minde meget om hin Herculespavillon, som Harsdorff få år tidligere havde udført i Kongens Have. Alteret skulle udformes til det, der var tidens løsen: en forening af prædikestol og alter i kirkens østende. Kongestolen skulle være ved den modsatte gavl over hovedindgangen, hvor et større gemak i Damebygningen skulle inddrages til dette formål. Men alle Harsdorffs radikale planer blev til intet, og Frederik IV.s slotskirke fik lov at bestå. Man nøjedes med at omdanne de to kongestole (nedenfor under inventar p. 842), og da den fornemste af disse var anbragt på gulvet og krævede frit udsyn mod alteret,

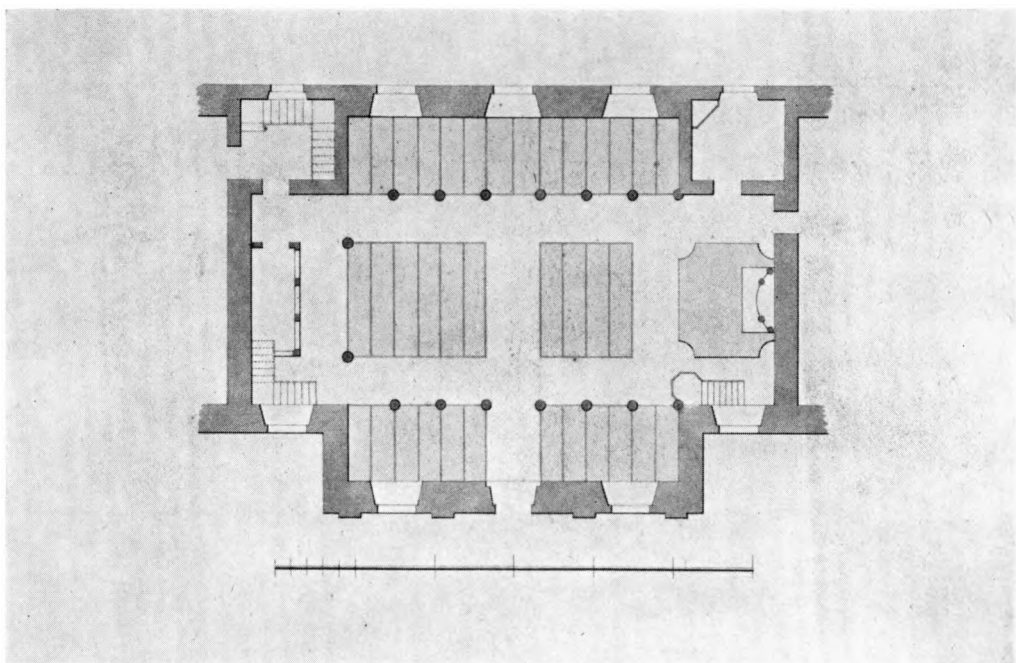

Fig. 18. Fredensborg slotskirke. Grundplan o. 1775, efter tegning af Harsdorff kongens håndbibliotek.

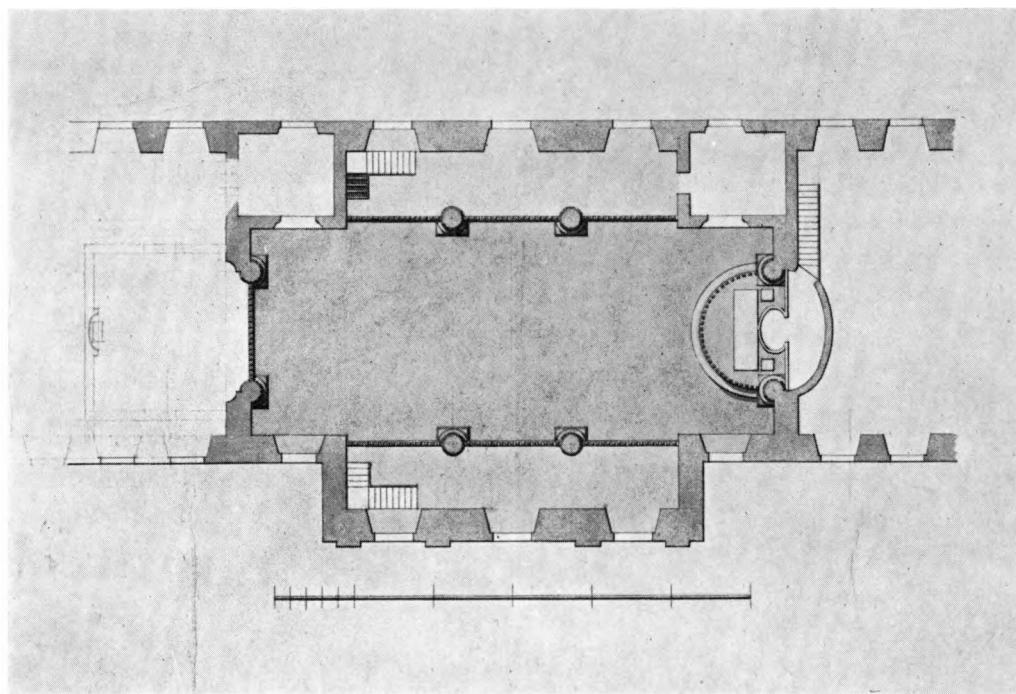

Fig. 19. Fredensborg slotskirke. Projekt til ændret grundplan udført af Harsdorff o. 1775 (p. 817).
Kongens håndbibliotek.

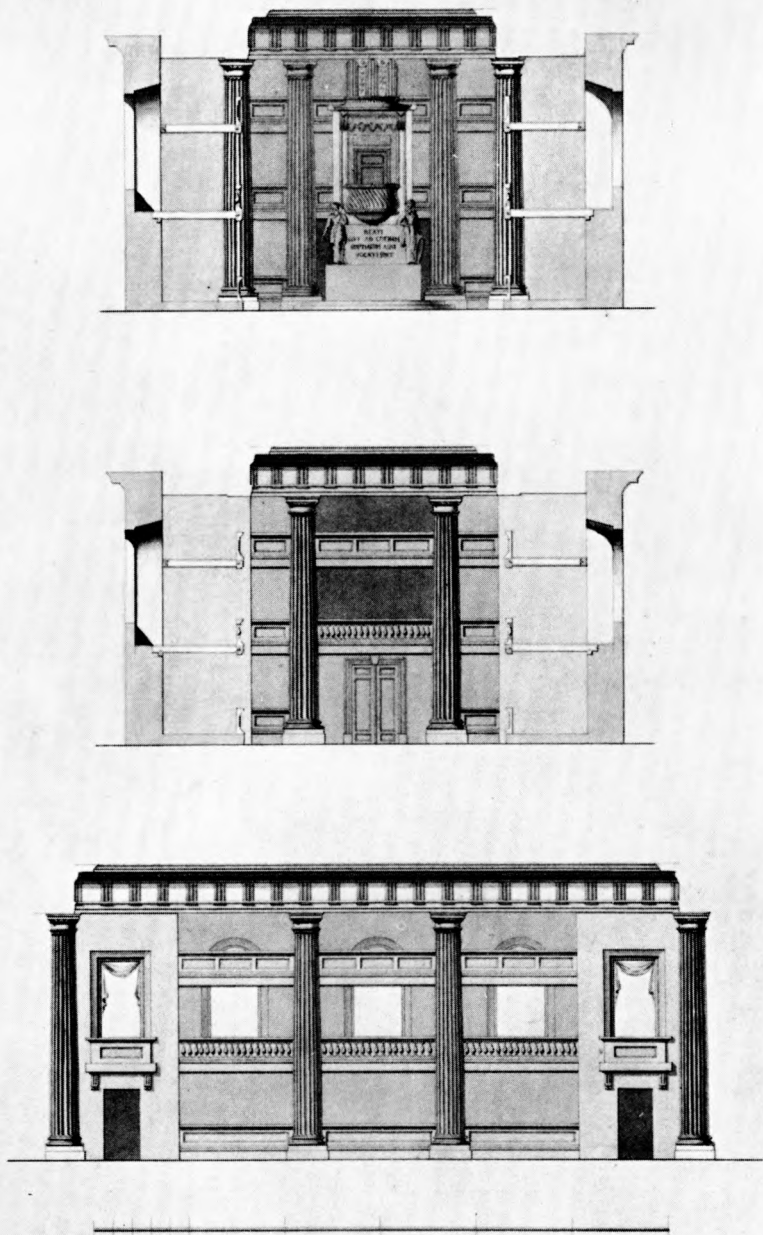

Fig. 20. Fredensborg slotskirke. Snit med forslag til ændring af interiøret, ved Harsdorff o. 1775 (p. 817). Kongens håndbibliotek.

måtte man fjerne de to store blokke med stolestader midt på gulvet. For dog at indvinde den tabte plads på anden måde, trak man stolerækkerne fra sideskibene ud mod kirkegulvets midte, hvor en bred gang blev holdt fri (fig. 21). Ordningen var en nødvendig konsekvens af de givne forhold, men den svækkede hele kirkerummets arkitektur og tilslørede sideskibenes smukke opbygning med elegante søjlestillinger. Sådan stod rummet til 1958, da kirken underkastedes en istandsættelse under ledelse af kgl. bygningsinspektør Thomas Havning. Herefter blev stolene påny trukket tilbage til gallerierne og de oprindelige forhold genoprettet. Derimod kom der ikke nye blokke af stolestader på gulvet, hvis hele flade dækkes af store, ølandske fliser.

Kirkerummets vægge, der siden 1720'rne havde stået hvidtede, blev forsøgsvis farvede 1863 på forslag af kgl. bygningsinspektør F. F. Friis⁴¹; man eksperimenterede med at male hvælvingen himmelblå, ligesom kuppelsalen i slottet var blevet det få år tidligere, og også væggene skulle have kulør — hvilken vides ikke, men forsøget vakte i den grad modstand hos alle, at arkitekten selv opgav at gå videre ad den vej. Man lod i stedet loftet hvidte som forhen, medens væggene blev marmorerede i limfarve, inddelt i felter. Sådan er det endnu, blot er alle væggene nu oliemalede.

Den hårde vinterkulde, der altid har været en prøvelse for menigheden, har også ramt kirkegængerne i Fredensborg slotskirke. I de kongelige og fyrstelige stole havde man klaret sig med kaminer eller vindovne (jfr. p. 844 og 845), medens alle andre kirkegængere måtte affinde sig med kulden. Da hoffet under Christian IX. ofte trak efterårsopholdet på Fredensborg ud til henimod nytår, var tiden inde til at tænke på kirkens opvarmning. Man begyndte i 1870 med at opstille en ovn i nordre sideskib ved væggen ind mod skriftestolen⁴². Det medførte, at stolestadet her måtte sløjfes, og at sakristiets skorsten blev ombygget. Ovnene har næppe gjort tilstrækkelig fyldest. Der blev da i 1876 anskaffet to nye ovne, den ene som afløser af ovnen fra 1870, den anden opstillet i nordre sideskibs nordvesthjørne⁴³, hvor atter et stolestade forsvandt, og hvor der tidligere ikke havde været nogen skorsten. En sådan blev udsparet i murtykkelsen. Begge skorstene ses nu helt tilmuret oppe på kirkens loft. De har tidligere ud over kirkens tag haft skorstenspiber, som atter er forsvundet, da hele slottet fik centralvarmeanlæg 1929.

Om kirkens belysning i gamle dage er der ingen sikre efterretninger. Lysekroner eller andre lysgivere nævnes aldrig. Man har da nøjedes med levende lys på gavlene i stolestaderne, og i nyere tid vides det, at man ved højtiderne har haft kranse med lys om søjlerne i begge gallerier. I 1924 indlagde man elektrisk lys i form af pærer anbragt skjult på indersiderne af søjlerækkernes vandrette bjælkelag. Systemet er senere videre udbygget.

Til de mere dybtgående forandringer i ny tid hører også de omfattende

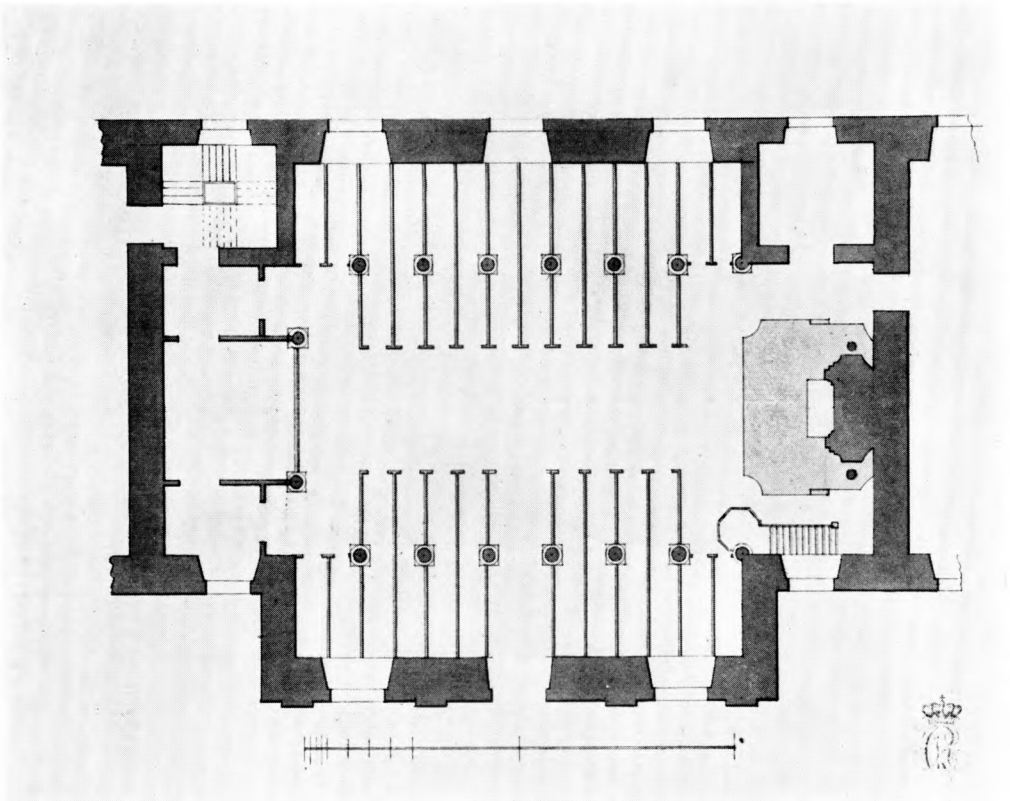

Fig. 21. Fredensborg slotskirke. Harsdorffs ændrede grundplan o. 1775 (p. 820). Kongens håndbibliotek.

arbejder med tagkonstruktionen, der ovenfor p. 811 nærmere er omtalt. Også flisegulvet er blevet ændret. Da man o. 1775 omdannede stolerækkerne, blev der lagt fliser i en midtergang; der var også flisegulv, utvivlsomt af ældre dato, i koret og ved kongestolen på gulvet. Alle disse fliser blev udskiftet 1939; der blev lagt nyt gulv af ølandske fliser, og de gamle blev sendt til Spøttrup. Da man 1958 påny ændrede stolestaderne, der blev trukket bort fra gulvfladen i kirkens midte ind til gallerierne i sideskibene, blev de partier, der tidligere havde været optaget af stolerækkerne, belagt med nye, ølandske fliser, og gulvet fremtræder siden da som een stor, ubrudt flade.

INVENTAR

Kirkens indre rum og det inventar, der fylder det, har i en sjælden grad bevaret prægnet fra 1720'rne. De to hovedakser, som fra kirkens første tid så tydelig sporede i eksteriøret, er i det indre vejet for een akse, den vest-østgående, som er blevet forstærket efter 1728, da man anbragte en ny konge-

stol på gulvet i kirkens vestende, lige over for alteret. Siden da har der kun været få ændringer i interiøret. Hvad der i så henseende har fundet sted, bliver indregistreret under kongestole, det øvrige stoleværk og væggenes staffing.

— Oprindelig var rummets vægge hvidkalkede, men står, som ovenfor p. 820 nævnt, lyst marmoreret siden 1863. Stoleværket har altid været perlefarvet.

L.L. 1960

Fig. 22. Fredensborg slotskirke. Moses, sidefigur på altertavlen, udført 1726 af Fr. Ehbisch (p. 823).

Det øvrige træværk — for så vidt det havde en funktion i rummet — var marmoreret og er det endnu: således søjlerne med deres bjælkeværk, alteret, døbefonten og prædikestolen. Også altersølvbet er det oprindelige og bærer for største delen indskrifter, der hentyder til kirkens indvielse den 11. oktober 1726.

Alterbordet 1726, af fyr, består af panelværk, fortil med to fyldinger og stafferet med gammel marmorering.

Alterklæde 1779 (fig. 24), formentlig skænket af dronning Juliane Marie; dog er broderierne i 1920'erne overført på nyt fløj, kantet med dobbelte guldgaloner⁴⁴. Med sølv- og guldtråd på stof er det danske rigsvåben broderet. Kronepulden er rød, vildmændenes lændeklæder og hårpynt er broderet med grønne blade, medens våbenets leoparder og løver er blå. På skriftbåndet forneden er broderet: »Anno 1779 d: 11te October«. Datoen hentyder til dronningens søn, arveprins Frederiks, fødselsdag; men der er formodentlig tillige tænkt på kirkens indvielsesdag og Frederik IV.s fødselsdag.

†*Alterklæde* 1726, af (rødt?) fløj med to rækker guldgaloner, Frederik IV.s navnetræk og årstallet 1726, er nævnt i de ældste inventarier fra 1728 og 1745. Slotsforvalter J. L. Mansa indberettede 15. december 1814, at »Guldtræsserne paa Alterklædet med Kongens Ciffer og Krone er Natten til i Gaar blevet stjaalet«⁴⁵.

Altertavlen (fig. 23) 1726 er barokt opbygget med rige søjlestillinger og frit udarbejdede skulpturer, skyformationer og forgyldte stråler — alt efter det mønster, som var givet af Tessin i Vor Frelses kirke (DK. Københavns by II, 504 ff.), og som blev normen for alle de nye altre, der rejstes i de københavnske kirker efter den store brand 1728.

De arkitektonisk formede led af altertavlen, som danner ramme om Krocks altermaleri, har nederst et postament på højde med alterbordet, der blot fungerer som fremspring herfra. I postamentfelterne er evangelistsymbolerne indsat. Derover begynder den barokke opbygning. Storstykket omfatter det nedenfor nævnte maleri med flankerende halvsøjler, der har kannelerede skafter og korintiske kapitæler, med ansatser til et par antydede pilastre nær alterbilledets ramme, og længere ude et par kvartsøjler med glatte skafter; yderst er der to helt frit udarbejdede søjler, ligeledes med glatte skafter og korintiske kapitæler. Ved foden af disse sidste søjler og båret af svære konsoller står Moses til venstre (fig. 22) med lovens tavler og højt løftet stav, medens Aron står til højre i frit opfundet jødisk præstedragt, svingende et forgyldt røgelsekar. Storstykkets arkitrav følger i stærkt forkrøbbet skikkelse de vekslende bevægelser i halv-, kvart- og helsøjler nedenunder. På midten af dette bjælkeværk, lige over altermaleriet, er anbragt en lille skyformation, hvori musicerende englebørn tumler sig. Overstykket, der rejser sig over denne stærkt bugtede gesims, er indadsvejet med store, brudte volutter. Over de yderste søjlestil-

linger er anbragt i fuld figur: Johannes med lam og korsbanner (til venstre) og Paulus med bog og løftet sværd (til højre). Øverst i midten står i stærkt bovende klædebon den sejrende Kristus med venstre hånd løftet velsignende, medens han med den højre griber om korsbanneret⁴⁶, omgivet af en forgyldt, radiært formet stråleglans. Foruden de arkitektoniske og skulpturelle led har denne altertavle — modsat Tessins — et væld af blomsterfestoner, der ligesom udspringer af topstykkets volutter og derfra som milde gaver drysser ned over de andre dele, også søjleskafterne.

Tavlens arkitektoniske led danner ramme om et *altermaleri*, der er noget ældre end dets omgivelser⁴⁷. Det er malt af Hendrik Krock og tjente oprindeligt som kaminbillede i kongens nordvestre kabinet på Fredensborg, hvor det er nævnt i 1724-inventariet, og hvorfra det 1726 overførtes til slotskirken for at blive indsat i altertavlen. Billedet forestiller Dommedag. Øverst i stråleglorien sidder den dømmende verdensfrelser, der med sin løftede højre hånd hidkalder alle de frelste sjæle, som rejser sig fra gravene nederst til venstre i billedfeltet og svinger sig i talløse skarer mod himlen. På modsat side udløser englen med tordenkilen sin forbandelse over alle de udstødte, der hovedkulds styrter ned i fortabelsen. — Billedet er indfattet i forgyldt ramme; derunder et skriftfelt med forgyldt fraktur på marmoreret bund (»Hvo som troer paa Sønnen dømmes ikke«. Johs. 3, 18), malet på dette sted 1863 som erstatning for en ældre tysk indskrift, der endnu svagt anes under overmalingen. Et tilsvarende indskriftfelt over Krocks billede (»Det er Menneskene beskikket at døe, men derefter Dommen«. Hebr. 9, 27) er ligeledes tilsat 1863 i stedet for en ældre indskrift på tysk⁴⁸.

Alt træværk er rigt marmoreret. Kapitæler, konsoller og festoner er forgyldte. Den frit udarbejdede skulptur er hvidmalet.

Ved opbygningen af altertavlen medvirkede snedkeren Christopher Qvist ved det rent håndværksmæssige⁴⁹. Men billedskærerarbejdet udførtes af Friedrich Ehbisch⁵⁰. Kontrakterne med de to medarbejdere er dateret den 2. maj 1726. Snedkeren fik slutsummen udbetalt den 15. oktober samme år; med billedskæreren afregnedes der endeligt en måned senere, den 16. november. Ehbisch har skriftligt dokumenteret sin andel i altertavlen: 4 evangelistsymboler; de 2 konsoller med festoner; de derpå stående figurer Moses og Aron; alle kapitæler og de på søjleskafterne hængende festoner; en gruppe basunblæsende engle i skyer; Johannes' og Paulus figurer; topstykkets »seiten schnirckel« med blomster og laurbær; indskriftfeltet under og over altermaleriet; og endelig: »die glorie von gewölch und strahlen« (medens frelserens billede ikke direkte nævnes)⁵¹. Så meget er helt klart angående billedhuggerens bidrag til altertavlen. Om han også var mester for det tegnede udkast dertil, er mindre klart. Det kunne lige så godt være bygningens arkitekt, der havde formet skit-

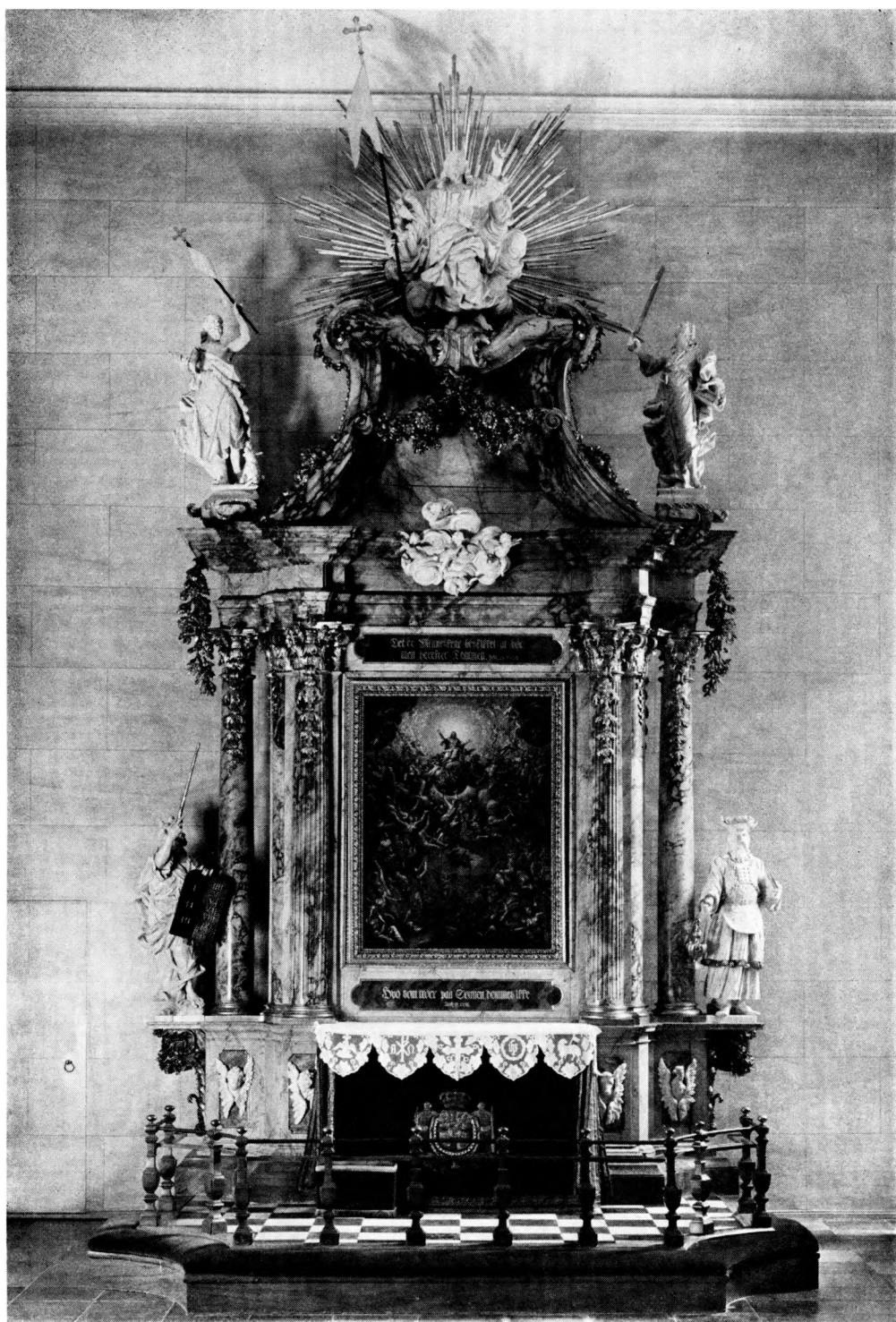

Fig. 23. Fredensborg slotskirke. Altertavle, udført af Fr. Ehbisch 1726 (p. 823).

L. L. 1960

Fig. 24. Fredensborg slotskirke. Detalje af alterklæde 1779 (p. 823).

sen. Når vi dog her helst vil pege på Ehbisch som *invenior*, er det ikke så meget, fordi det dengang var skik, at de bildende kunstnere selv formede deres skitser, eller fordi Ehbisch vitterligt har leveret skitser til den københavnske slotskirkes inventar. Der er nemlig et kriterium, som gør det lidet sandsynligt, at Krieger skulle have haft noget direkte med sagen at gøre, det rent negative: at ingen af alterpartiets søjler kan fremvise hans særlig »danske« kapitæl med elefant-hovederne (jfr. fig. 14), som han ellers indlagde overalt, hvor han kunne komme til det. Og er det ikke Krieger, der var altertavlens skaber, må det vel være Friederich Ehbisch.

Da kirken blev indviet 11. oktober 1726, har altertavlen formodentlig været færdig. Men farverne manglede. Hoffets betroede marmorere og forgylder Elias Green indleverede overslag⁵² til tavlens og prædikestolens staffing den 16. december 1726, og han vides at have været i gang kort derefter. Da amt-

L.L. 1960

Fig. 25-26. Fredensborg slotskirke. Alterkande 1726 og alterkalk 1726 (p. 827).

mand Fr. von Gram besøgte Fredensborg i januar 1727, skrev han til sin ven kabinetssekretær Andreas Lyders⁵³, at de i slotskirken »arbejdede paa Anstrygningen«. På søjlen nær Mosesfiguren finder vi da også malerens visitkort. Med spids pensel og fin skrift er tegnet: »Marmorerer Elias Green Anno 1727«.

Altersølv. Kalk 1726 (fig. 26) fra kirkens indvielse, sølvforyldt; sekstunget fod, rillet knop og højt bæger med svejet profil. På fodpladen mestermærke for Niels Johnsen 1725 (Bøje p. 59), Københavns bystempel 1727 og C L (gardeinmærke for Conrad Ludolf), samt månedsmærke for Tyrens tegn. Kalken er 21 cm høj, kummens diameter 14,4 cm. På kummen er graveret Frederik IV.s kronede spejlmonogram; derunder: »A 1726 d. 11 Octobr«. — Den tilhørende disk, der er samtidig med kalken, er 15 cm i diameter. På randen graveret et cirkelkors. Under bunden mestermærke 1725 for Niels Johnsen.

Alterkande (fig. 25), 21 cm høj, indvendig forgyldt. Lav fod, stærkt bugel korpus. Hank med enkel udsmykning; gæk i form af en smal, oprullet volut. Kort tud, profileret låg, oventil fladt. På fodpladen de samme stempler som på kalken. På den ene side af korpus er graveret Frederik IV.s kronede spejlmonogram og nedenunder: »A° 1726 d. 11 Octobr«.

L.L.1960

Fig. 27. Fredensborg slotskirke. Æske med altersølv 1728 (?) (p. 828).

9,4 cm. Rund fodplade og rundt skaft, begge dele uden ornamenter. Oval knop med riflet profil. Lille bæger med udad svejdede sider, indvendig forgyldt. På siden af bægeret er graveret Frederik IV.s kronede spejlmonogram. Samtidigt indlæg med vinbeholder og skruelåg til oblatgemme. På vinbeholderen er graveret Frederik IV.s kronede spejlmonogram. Vinbeholder og oblatgemme er indvendig forgyldt. På kalkens fodplade en serie stempler: C L M W, for Conrad Ludolf, møntgardein; Københavns bystempel fra 1720'rne (kun de tre første cifre kan læses); mestermærke N[I], for Niels Johnsen; månedsmærke for Jomfruens tegn. På vinbeholderens underside to stempler: N I 1725, mestermærke for Niels Johnsen (Bøje p. 59). Gammelt futteral af lyst træ. Opbevares i Asminderød præstegård.

Alterstager (fig. 28) 1726, leveret til kongen af Frederik Fabritius⁵⁵. 70 cm høje, forneden formet som trefod med indadsvungne, brudte volutter, hvilende på kuglefødder med rillet profil. Foroven kandelaberformede. På trefodens midtstykke, der har skællet bund, står indfattet i kartouche Frederik IV.s kronede spejlmonogram. Stagerne er sammen med nedennævnte krucifiks og dåbsbækken bestilt til Fredensborg slotskirke af kongen, der selv leverede sølvet

Oblatæske samtidig med kalk og kande, indvendig forgyldt, af oval form, største længde 13,7 cm. Enkelt profileret fodplade. Låg med hvælvet kant og flad top. Foroven på låget de samme graveringer som på kalk og kande, og under bunden de samme stempler.

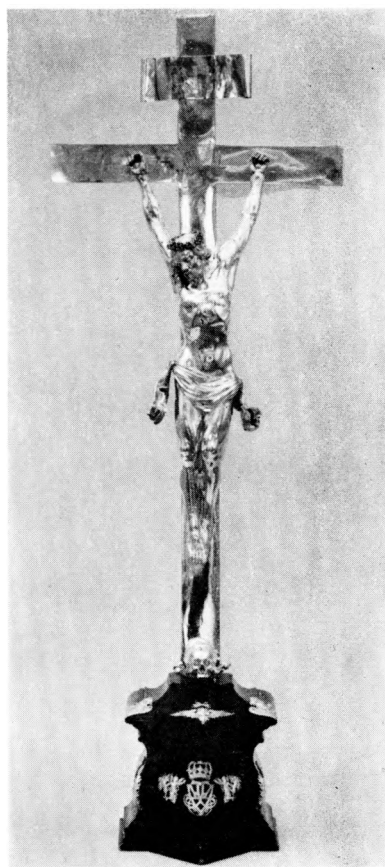
Altersølvet opbevares i en *fyrretræskasse* (fig. 27), sortmalet med fligede bladornamenter i beslagene; den stammer utvivlsomt fra kirkens oprindelse. Synes første gang nævnt i håndværkerregnskab⁵⁴ fra 1728; omtales i inventariet fra 1784: »Et lidet Skriin med Laas og Nøgle, hvorudi forvares efterskrevne 4 Stykker Sølv-Kar: 1 Sølvkande, 1 forgyldt Kalk, 1 forgyldt Sølv-Patel, 1 Sølv-Æske til Ablaterne«.

Sygekalk fra kirkens indvielse, højde 13,3 cm; fodpladens diameter

L. L. 1960

Fig. 28. Fredensborg slotskirke. Alterstage
1726 (p. 828).

L.L.1960

Fig. 29. Fredensborg slotskirke. Krucifiks
1726 (p. 829).

dertil. Partikulærkammerets regnskab lyder: »Noch dem Goldschmied Fabricius flir die zu Friedensburg gelieferte Altarleuchters, Taufbeckens und Crucifix, nach Abziehung des dazu empfangenen Silbers, ebenfalls eine Rechnung bezahlt mit — 318 Rthlr«. Der er ingen stempler.

Alterkrucifiks (fig. 29) 1726, af sølv, ligesom ovennævnte stager leveret af Fr. Fabritius. 128 cm højt, sølvfiguren 65 cm fra tåspids til fingerspids. Figuren hænger dybt, i skråt strakte arme. Hovedet hælder lidt mod højre skulder, øjnene åbne, munden lukket, let rynkede bryn. Fuldskæg og langt bølget hår, der falder ned foran højre skulder og bag venstre. Flettet tornekrone. Brystkassen er kraftig med lille sidevunde, hvorfra blodet flyder. Smalt lændeklæde med flagresnip i hver side. Overlagte fødder med blodspor fra naglen. Figuren er hul ligesom det glatte korstræ samt dødningehovedet, der hviler på knogler ved korsets fod. Øverst er skriftbåndet, hvorpå graveret INRI med tremule-ring. Krucifikset står på en sortmalet træplint, formet som et barokt svunget

postament. På plintens øvre hjørne er fastnippet små englehoveder af sølv; bag det forreste et ornament (mulig marterredskaber (?) med dolke og sværd). På plintens midtparti ses gennembrudt Frederik IV.s kronede spejlmonogram, flankeret af svævende engle, som bærer overflødhedshorn med blomster; ornamenterne er forgylde. På plintens hjørner smalle akantusblade og på siderne en roset. Ingen stempler ses.

Messehagel (fig. 30) 1726, med dobbelte guldgaler langs kanterne på nyere, rødt fløj. Midt på rygskjoldet er i guld- og sølvtråd broderet et krucifiks på en Golgathahøj; hele broderiet er 77 cm højt; ved korsets fod et kranium med korslagte knogler. Kristusfiguren, der har langt, gult hår og skæg, grøn, flettet tornekrone og gyldent lændeklæde med flagresnip ved venstre side, er i øvrigt forfærdiget af sølvtråd, medens korstræet er af mønstret guldråd; kranium og knogler af sølv. Over korsets top er et sølvtråds skriftbånd med Pilatus' indskrift, sortbroderet på hebraisk, græsk og latin. På begge sider af korset ses i broderede versaler med guldråd: »Den 11 October Anno 1726«, hentydende til kirkens indvielse. — Hagelen har ikke altid været i brug. Da provst W. B. Bentzien i oktober 1847 efterlyste den gamle hagel, svarede den konstituerede slotsforvalter Rudolph Rothe, at den var i behold, men forfalden og havde været ubrugt i mere end 30 år, eftersom den daværende biskop (Fr. Münter?) ville »afskaffe alle katolske Reminiscenser, ogsaa Altertavler«. Hagelen kom dog frem igen og har siden stadig været brugt. Den omtales som meget slidt både i 1923 og 1937 og blev begge gange restaureret ved Clara Wæver, sidstnævnte gang tillige med nyt fløj⁵⁶. Da den vedblivende er kirkens eneste hagel, er den også nu stærkt slidt.

Knæfaldsskranke 1726, bestående af 12 firesidede dokkebalustre af messing, indrammende en firesidet forhøjning med affasede hjørner og med marmorgulv af sorte og hvide fliser (fig. 23). Balustrene er støbt af Henrik Tessin, hvis kontrakt⁵⁷ om dette arbejde er dateret den 2. maj 1726; slutbeløbet er bogført 8. november 1727. Klejnsmeden Jochim Zarth udførte de runde jernstænger⁵⁸, der ved det øverste led sammenholder de 12 balustre. Da smedens afregning er fra august 1727, er skranken mulig først blevet færdig dette år. — Under de nævnte jernstænger er 1945 anbragt en smal metalhylde til brug for de særkalke, der nævnte år anskaffedes til kirken⁵⁹.

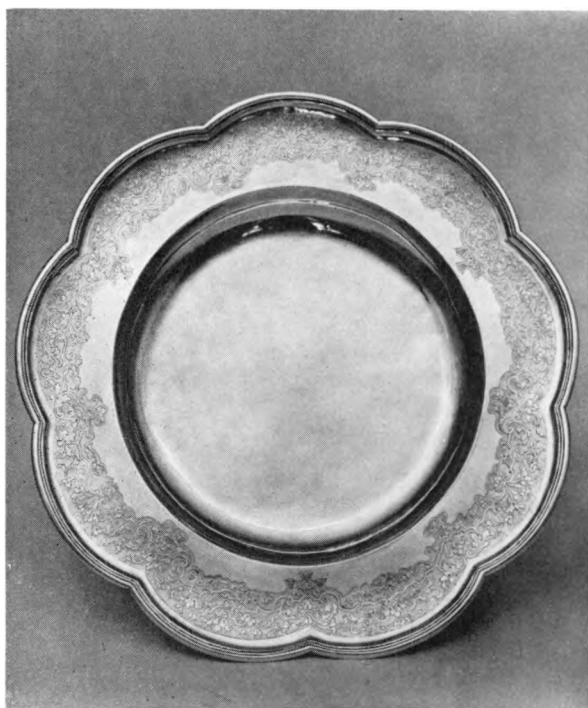
Døbefont 1728, af eg, leveret af Friederich Ehbisch efter kontrakt af 7. nov. 1726, formet som en trefod, hvilende på tre forgylde volutter, der står på et tredobbelt fodstykke med indadsvejede sider (fig. 33). Over volutterne står på et tresidet indskud tre forgylde englebørn, der støtter en karnissvunget kumme med nitunget kant, marmorert med forgylde akantusornamenter. — Ehbisch havde den 7. november 1726 underskrevet kontrakt om en sådan døbefont⁶⁰. I et senere regnskab fra 1727 erklærer han, at han har forevist og fået appro-

Fig. 30. Fredensborg slotskirke. Messehagel 1726 (p. 830).

L. L. 1960

beret en tegning dertil, og hans beskrivelse af de enkelte poster viser, at det er den endnu eksisterende font, det drejer sig om⁶¹. Den blev dog først leveret 1728, og i mellemtiden synes der at have stået en anden font i Fredensborg slotskirke. Johan Christopher Heimbrod fik i det mindste efter kontrakt af 23. juni 1727 udbetalt 60 rdl. for reparation af en font, der kom fra Gltickstadt og

L.L. 19(H)

L.L. 1960

Fig. 31. Fredensborg slotskirke. Dåbsfad 1726 (p. 832). Fig. 32. Fredensborg slotskirke. Dåbskande 1733 (p.832).

derefter blev opstillet i Fredensborg⁶². I december 1727 indsendte Ehbisch til kongen et forslag til en font for den københavnske slotskirke; den bevarede tegning viser flere lighedspunkter med den fredenborgske, dog med rigere skulpturel udsmykning. Tegningen synes ikke at være approberet, og den 1. maj 1728 erklærede Ehbisch, at han nu til det københavnske slotskapel havde udført en font af godt egetræ og af samme skikkelse som den i Fredensborg slotskirke; hans regning, der lød på 66 rdl., fik følgende påtegning: »Obige Tauffmaschine ist auf Königl: Befehl bestellt, und in Stelle des vorigen (welcher in bisherige Schlosskirke gekommen) nach Friedensburg ordinieret worden«⁶³. — Ligesom tilfældet var ved alter og prædikestol, har Elias Green marmoreret og forgyldt døbefonten⁶⁴.

Dåbsfad (fig. 31) 1726, af sølv. Ligesom trækummen, det hviler i, er det nittunget og har ombukket kant. Langs kanten er der graveret et mønster i regencestil. 54 cm i tværmål. Under bunden de samme stempler som på kalk og alterkande.

Dåbskande (fig. 32) o. 1733, af tin, 31 cm høj (gækken ikke medregnet). Rund fodplade og fod, kugleformet korpus og slank hals; profileret låg, hvorpå der øverst er indgraveret med skønskriftsbogstaver: »ANNO 1733«. Hanken

L. L. 1960

Fig. 33. Fredensborg slotskirke. Døbefont 1728, skåret af Fr. Ehbisch (p. 830).

ender i en lille skjoldplade. Gækken er oval, midtdelt og på lille fod. På korpus er graveret Christian VI.s kronede spejlmonogram, flankeret af krydsende grene, hvorunder i skriveskrift: »Fredensborg Kirckes Kande«, hvorfra hænger spinkle bånd. Indvendig i låget tre stempler: et Københavnsstempel med tre

tårne og årstal 1717, indskrevet i en cirkel under en krone samt to bogstaver, hvoraf det sidste er et F, medens det første er ulæseligt; til begge sider herfor ses to ens stempler, indskrevne i cirkler, hvori en engel holder hammer (?) og vægt samt bogstaverne ISF og årstallet 1717. Initialerne gælder formentlig Jacob Schønefelt, København.

Til dåben nævnes to sæt *†dåbsklæder*, tidligst i inventariet 1784, gentaget 1814; siden nævnes de ikke. 1814-inventariet omtaler 1) »Et paille [gult] med Sølv og couleurt Silke broderet Kristentøj, belagt med Sølvkniplinger, underforet med blaat Illystring, med 2 Huer og 1 Smek«, og 2) »et ditto Kristentøj af Guld og Sølvkniplinger med Hue og Smække«⁶⁵.

Prædikestol (fig. 34) 1726, anbragt i kirkens søndre side ved indgangen til koret. Både billedskærer og snedker havde skrevet kontrakt⁶⁶ derom den 2. maj 1726, og snedkeren Christopher Quist havde opstillet stolen senere på året; en attest fra 15. oktober 1726 bekræfter, at den var opstillet, altså formentlig inden indvielsen den 11. oktober⁶⁷. Derimod synes billedskærerarbejdet først at være kommet til det følgende år, ligesom også Elias Greens staffering. Den skulpturelle udsmykning leveredes fra Friederich Ehbisch' værksted, og der afregnedes derom den 20. august 1727. — Stolen hviler på et fodstykke af træ, i skikkelse af en klippeformation, i hvis sprækker billedhuggeren har ladet blomster og blade skyde frem, medens hvidmalede duer sidder på de mørkegrå malede klippeafsatser. Øverst på foden knæler to putti, der støtter stolens underside. Selve stolen er bygget ud fra hjørnet mellem søndre sideskib og koret og skærer sig ind over hjørnesøjlen på dette sted. Dens vandrette profilbånd bugter sig forkrøbbet uden om de tre bugede felter og de rundede hjørner. På underkantens sværtformede vulst sidder i hvert felt en udskåret, hvidmalet og draperet kvindefigur, repræsenterende kristelige dyder. Figurerne kan i deres helhed ikke ses fra kirken; de folder sig kun helt ud mod nord, af hensyn til kongestolen. Mod vest sidder Håbet, opadskuende i folderigt draperi med en tætsluttende, skællet køllert om brystet; et forgyldt anker stikker frem for enden og berøres af hendes højre hånd. På nordsiden sidder Kærligheden, moder med barn. Hun løfter med venstre hånd koneklædet bort fra ansigtet, medens barnet strækker hænderne frem. Ved det tredje felt, mod øst, sidder Troen med forgyldt kalk i højre og et — ligeledes forgyldt — kors i venstre hånd. Himlen over stolen har livlig barok kontur, er svejet både udad og opad og kantes af en forgyldt bræmme af udskårne posementsnipper. Over midtfeltet med Kærlighedens symbol sidder på himlens opadsvungne bue et kerubhoved. Den skægløse, knælende og glorieprydende mandsskikkelse, der kroner himlen, er efter Ehbisch' eget udsagn⁶⁸ den hellige Stefan, Kristenhedens første martyr (fig. 35). Han er præsteklædt i en slags messehagel, der på brystskjoldet er korsprydet. Den stærkt foldede kjortel er kiltet op ved de vide ærmegab, der lader de

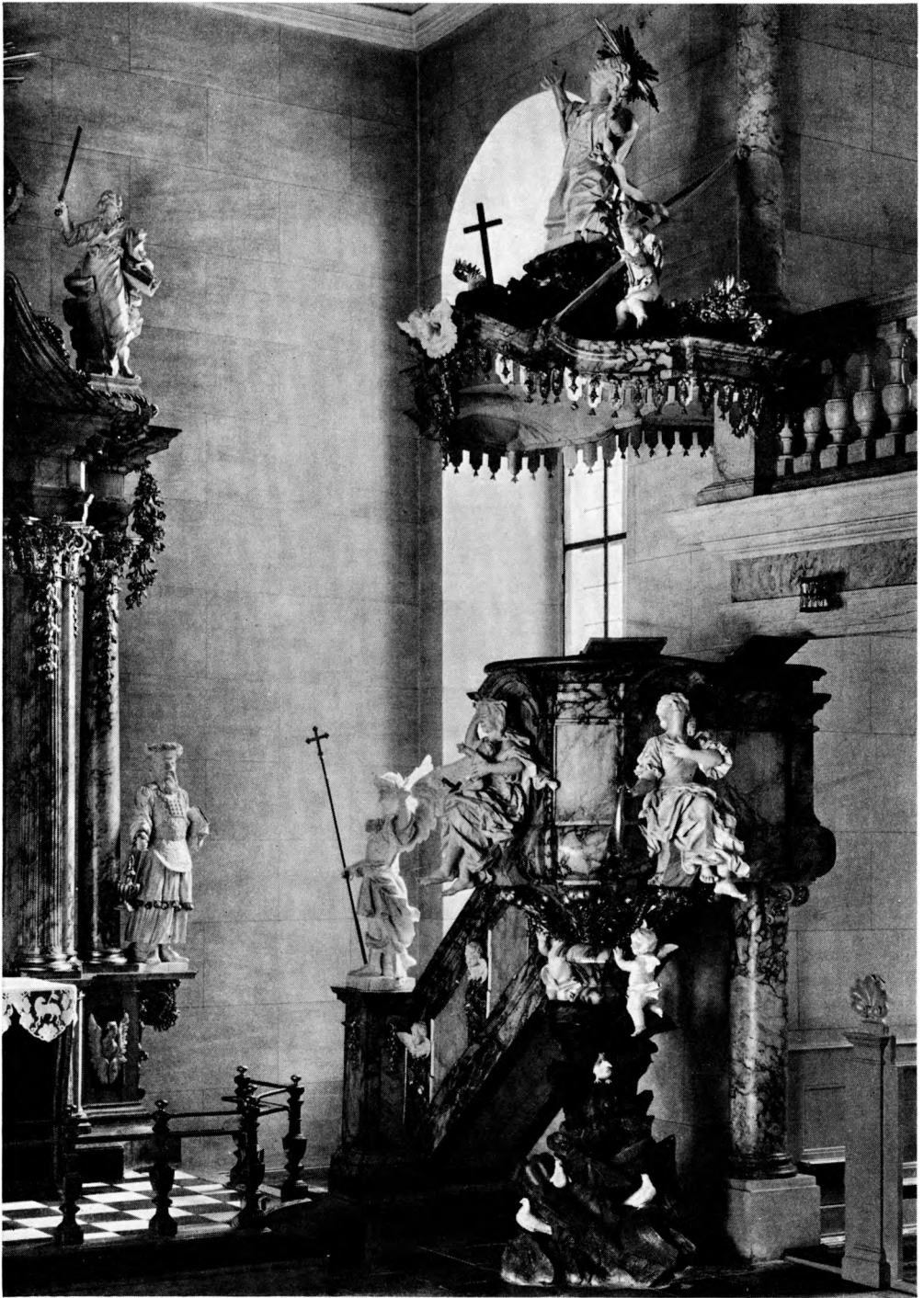

Fig. 34. Fredensborg slotskirke. Prædikestol skåret 1726 af Fr. Ehbisch (p. 834).

L. L. 1960

L.L.1960

Fig. 35. Fredensborg slotskirke. Himlens topfigur, den hellige Stefan, af Fr. Ehbisch (p. 834).

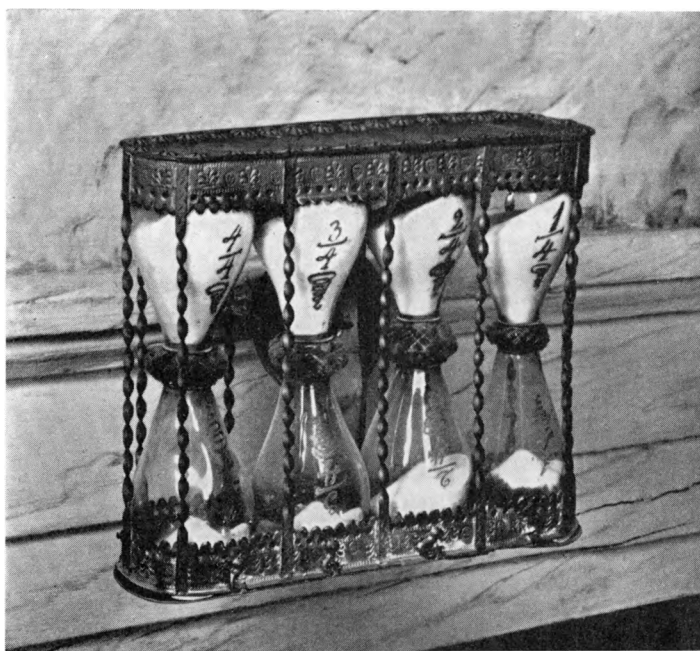
blottede arme synlige. For hans fod sidder to symbolbærende putti; den til venstre har martyrkron og kors, den anden bærer palmegren og sejrskrans. ~ Prædikestolsopgangen har panelværk med tre felter, hvorimellem der er hvidmalede kerubhoveder. På postamentet ved nederste afsats står en hvidmalet engel i legemsstørrelse, med korsstav — en pilgrimsstav, siger Ehbisch — i højre hånd (fig. 36). Englen bærer martialske udstyr, foruden hjelm også køllert og brynje. Under brynjen er fastgjort et slag, der blaffer som i stormvejr om på ryggen, medens det korte skørt lader benene synlige. Med venstre hånd peger han op mod prædikestolen. — Alt hvad der er af stående arkitektur, d.v.s. snedkerværk, er marmoreret, således stolens kurv og opgangspanelet. Ornamenterne, som akantusbladene under stolen og festonerne på himlen, er forgyldte, medens alle de frie skulpturer nu er perlefarvede. Det har dog næppe altid været sådan. Elias Greens regnskaber⁶⁹ lader forstå, at i det mindste Stefan på himlens top og drabantenglen ved stolens opgang oprindeligt stod hvidt marmorerede, og det samme gjaldt vel de tre dydefigurer.

L. L. 1960

Fig. 36. Fredensborg slotskirke. Engel ved opgang til prædikestolen, skåret 1726 af Fr. Ehbisch (p. 836).

Der er to *bogstole* på prædikestolen; de er første gang nævnt 1727⁷⁰. — Ved siden af stolen, på pulpiturets bjælkeværk ved søndre sideskib, er anbragt et firedelt *timeglas*, vistnok det, der nævnes her i 1745-inventariet og lidt senere i et regnskab fra 1751⁷¹. Formentlig stammer det fra kirkens ældste tid. Det er indpasset i forgyldte jernfødde med pressede bladornamenter og tungede

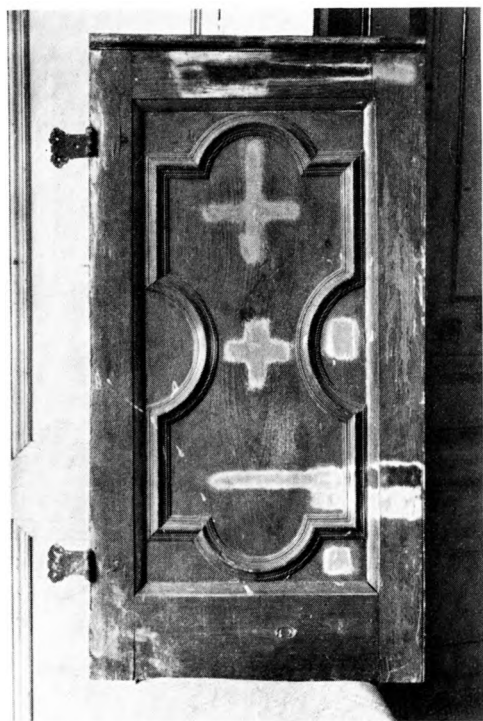
L. L.1960

Fig. 37. Fredensborg slotskirke. Timeglas, formentlig fra 1726, ved prædikestolen (p. 837).

kanter, opdelt ved snoede stivere (fig. 37). På glassene står med 1700'ernes skrift malet: $\frac{1}{4}$, $\frac{2}{4}$, $\frac{3}{4}$ og $\frac{4}{4}$.

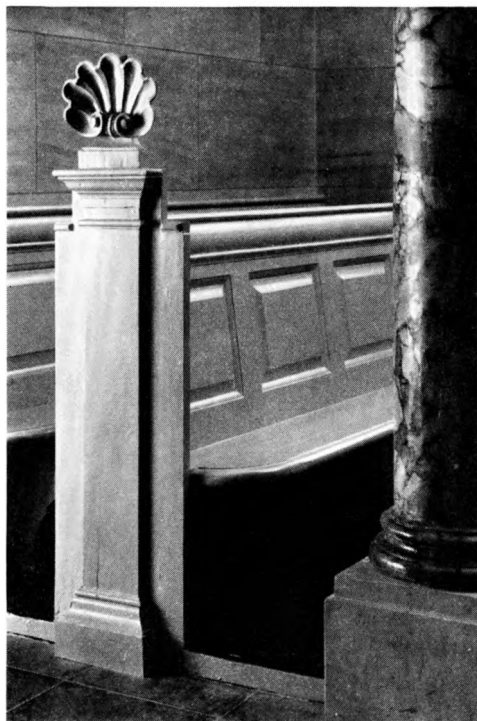
En mekanisk stol til at skyde frem og tilbage blev 1751 indrettet på prædikestolen til brug for den aldrende hofpræst Johannes Bartholomæus Bluhme⁷². Efter hans død 1753 synes den ikke at have fundet anvendelse, og den fandtes 1784 i slottets magasin for kasserede møbler.

Stolestader (fig. 39) 1726 er udført af snedkeren Chr. Kutsch⁷³, med hvem der afregnedes den 17. januar 1727. Der er nu 26 stader ialt, 12 under det søndre galleri ved hovedindgangen og 14 under det nordre galleri. Oprindelig var der flere, men antallet er ændret efter ombygning i 1770'erne og nu senest i 1958. I den ældste tid var der ligesom nu ialt 26 stader i sideskibene, forsynet med gavle og låger. Desuden stod der to blokke midt på gulvet med gavle og låger til begge sider; den forreste foran koret havde fire bænke, den næste havde seks. Desuden var der under orgelpulpituret to stolestader, ialt altså 38 stader. De to sidstnævnte bænke fik kun kort levetid, da de 1728 måtte vige for en ny kongestol. De andre ændredes o. 1775, da kongestolen under orgelet byggedes ud i ny og prægtigere skikkelse; man har formentlig ønsket, at udsynet fra den nye kongestol mod alteret skulle være fri, og har da afskaffet de to blokke midt på gulvet, medens stolene inde i sideskibene nu blev trukket ud på gulvet; gavlene herfra blev ligeledes flyttet ud, og midt på kirkegulvet lodes en korridor fri for

L.L. 1960

Fig. 38. Fredensborg slotkirke. Stolelåde, nu i slottets magasin (p. 838).

L.L. 1960

Fig. 39. Fredensborg slotkirke. Stolegavl, skåret 1726 af Chr. Kutsch (p. 839).

at sikre de kongelige herskaber udsynet mod alleret (fig. 21). Denne ændring blev ledet af Harsdorff⁷⁴. Ved ombygningen 1958, der ledes af Thomas Havning, blev stolene atter trukket tilbage til sideskibene, dog uden låger, og hele gulvfladen lodes fri. — Gavlene i de oprindelige stole er udbygget med enkle pilastre, der har karnissvunget profil foroven og forneden og krones af en fritstående, udskåret muslingeskal, sådan som det samtidig gennemførtes i den københavnske slotkirke og i samtlige de nybyggede kirker i hovedstaden efter branden 1728. Stolenes ryglæn, der oprindeligt var lodrette, men som efter ombygningen 1958 har fået en svag hældning, har simple, firesidede panelfyldinger. Lågerne, der nu opbevares i slottets magasin, havde i sideskibene et kraftigt kantprofil i fyldingerne, indknebet med cirkelslag midt på de lodrette sider og forkrøbet med andre cirkelslag foroven og forneden (fig. 38). Efter afbildningen i Thuras Danske Vitruvius havde lågerne i de frie blokke midt på gulvet en simplere firesidet form. Ved hovedindgangen har de flankerende stole endnu det gamle panelværk med fyldinger som forud i sideskibenes stolelåger. Det samme panelværk genfindes i skriftestolen.

Den lille slotsmenighed har været fordelt i staderne efter bestemte rangmæs-

sige regler, der dog ikke mere kendes. Kun vides det, at hoffets kavalerer havde stader i søndre sideskib, medens damerne sad i det nordre⁷⁵. Pager og andre domestikker synes at have holdt til i blokkene midt på gulvet. I slottets store tid under Juliane Marie, navnlig mellem 1772 og 1784, kan det have knebet med pladsen for det store hof. Der må da være monteret klapper på stolegavlene; således nævner 1798-inventariet: »Uden for Pillerne imellem Stoelen er 11 Klapper, hver med et nedslagen Been at sidde paa, alt perlefarvet mahlet«. Ved store begivenheder måtte følget fordeles efter andre regler end dem, der gjaldt for normale gudstjenester. Da Prinsesse Sophie Magdalene den 21. juni 1761 blev konfirmeret i Fredensborg slotskirke, forfattede overhofmarskallatet en skitse over, hvorledes deltagerne skulle anbringes. Den meddeles her (fig. 40). Til andre tider kunne det være nødvendigt at rømme stolestaderne på kirkegulvet. Det gjaldt således de to store begravelser, som kirkens kronik beretter om, markgrevinde Sophie Christianes bisættelse 1737⁷⁶ og dronning Juliane Maries castrum doloris 1796.

På gallerierne var der ikke faste stole som på gulvet. De fyrstelige stole, der her optog en del plads, bliver nærmere omtalt nedenfor. Den øvrige ledige plads har været optaget af løse stole. Inventariet 1728 omtaler således 33 stole rundt om på pulpiturene (sml. fig. 7).

Skrifestol eller *sakristi* blev 1726 indrettet i det afskilrede rum ved kirkens nordøsthjørne. Døren dertil, anbragt i sydvæggen lige for alteret, havde oprindelig gerichter, og i den øvre fyldning var indrettet et vindue, således som det nævnes i flere regnskaber⁷⁷, og som det ses på Thurs snit af kirken. Senere, uvist hvornår, men antagelig sent i 1700'rne, blev der her anbragt en såkaldt tapetdør, altså uden gerichter og fyldinger ind mod koret, medens der ind mod sakristiet var fyldinger i Harsdorfftidens manér — endnu bevaret. I ny tid, vistnok o. 1930, blev døren atter tydelig markeret ind mod koret med nye gerichter, medens den glatte flade ved påsatte lister opdeltes i felter. — I det indre er sakristiets gulv belagt med brædder. Langs væggene er der opslået brystpanel med forkrøbbede fyldinger som i stoleværkets låger, nu hvidmalet,

Fig. 40. Fredensborg slotskirke. Plan 1761 over kirkens siddepladser ved prinsesse Sophie Magdalenes konfirmation 21. juni 1761. Efter hofjourérens dagjournaler 1761—65 i O verhofmarskallatets arkiv (RA). Det midterste parti og de smalle stolestader ved siderne gengiver gulvplanen. Længst til højre og venstre er antydning af fordelingen på det øvre galleri. Begyndende øverst til venstre læses: »Sacristiet hvor Hr. Quist [kgl. konfessionarius] opholdt sig indtil Acten begyntes«. Der refereres til skriftestolen i underste stokværk. Straks neden derfor læses længst til venstre: »Cron Princens Stoel, sad Kongen og Dronningen«; der refereres her til den gamle kongestol oven over sakristiet. Næste afdeling længst til venstre rummer »De 2de yngste Prinsesser« og gælder markgrevindens lukkede stol på nordre galleri. Om den modsvarende stol på søndre galleri (længst til højre) siger påskriften: »Dend Førstel: Stoel Lædig«. På gulvet er den første stoleblok ryddet; påskriften oplyser: »Princessen staaende for dend paa dette Teppe opsatte Fløyls Stoel«. I den næste blok var første stade reserveret: »Princessens Stoel til og fra Acten«; de følgende stader er for prinsessens hofdamer. I staderne på gulvet er de øverste til venstre forbeholdt gehejmekonciliet, medens de følgende mest optages af hofembedsmænd. På den modsatte side sidder gejstligheden i de øverste stader, medens rækken sluttes med lakajer og staldfolk. Om den nedre kongestol (fra 1728, nederst på bladet) oplyses: »Kongens Stoel. Der udj sad Encke Dronningen og Prinsesse Charlotte [datter af Frederik IV.]«.

oprindelig perlefarvet (dvs. »brækket« hvidt) med røde lister⁷⁸. I det nordvestre hjørne er anbragt en skråtstillet sandstenskamin, udført af Diederich Gercken⁷⁹, med foranlagte sorte og hvide marmorfliser. Væggene, der nu er hvidmalede, var oprindelig betrukket med rødt klæde⁸⁰.

Navnet skriftestol (på håndværkernes tysk »Beichtstuhl«) er dobbelttydigt. Det kan gå på selve rummet, men det kan også betyde, at der herinde har stået en særlig præstestol beregnet på skriftemål, og noget tyder på, at en sådan lukket stol har været her. En knæleskammel med foransat gelænder omtales flere gange; det ses endvidere, at medens snedkerarbejdet ved selve sakristiet udførtes af Chr. Kutsch, fik en anden snedker, Niels Juel, i 1727 en ekstra betaling for at udføre en skriftestol, og en smed var samtidig beskæftiget med murstifter og vinkeljern »til en skriftestol forneden i sakristiet⁸¹«. 10 år senere ved markgrevinden af Brandenburg-Kulmbachs bisættelse 1737 måtte tømreren »afbrække« skriftestolen i sakristiet og efter højtideligheden opsætte den påny⁸². Alt dette taler for, at præsten har haft en særlig skriftestol i sakristiet; men dens udseende og senere skæbne er ukendt, og den omtales ikke i de store inventarier fra slutningen af 1700'rne. 1798-inventariet opregner således i sakristiet: »1 Bryst Paneel perlefarvet - 1 hviid Kattuns Vindves Gardin med en smal Strimmel - 1 Fyrre Dragkiste med 3 Skuffer perlefarvet og [med] forsølvet Beslag - 3 höyryggede Stoele, betrukken med blommet Plyds og en smal Guldtrisse - 1 Skammel med Knæfald og Gelænder fortil - 1 liden Skammel med rødt Klæde betrukken - 1 Kamin, Kaminbræt perlefarvet«. Intet af dette inventar findes her nu; den nævnte dragkiste⁸³ blev fjernet 1838. Knæleskamlen med udsavede sidestykker, højt gelænder og lavt, polstret knæfald opbevares på loftet over det gamle kavalerhus. - Af et regnskab fra 1844 fremgår det, at sakristiet dette år skal have fået 25½ alen nyt brystpanel; da det nuværende panel er af typen fra 1720'rne, er der mulig tale om genanvendt materiale fra det gamle stoleværk⁸⁴. - I sakristiet står nu et lyst marmoreret rokokobord fra o. 1750; herpå er dåbskanden fra 1733 placeret. På væggen oven over hænger et maleri, Nedtageisen fra korset, udført af Bertholet Flémalle (1614-75), deponeret af Kunstmuseet.

Der er i kirken to kongestole, den ældste anbragt ved galleriet i koret; den yngre - i sin nuværende skikkelse fra o. 1775 - står på gulvet i kirkens vestende. Den sidste har dog afløst en ældre fra 1728. Der har således på et tidligt tidspunkt været to kongestole i brug samtidig, men man ved ikke med fuld sikkerhed, hvordan de blev anvendt. Sikkert er det kun, at den ældste fra 1726 til en begyndelse har været anvendt af Frederik IV. og dronning Anna Sophie; dens udsmykning har tydelig allusion til de fornemme brugere, og den var sådan placeret i kirkerummet, at man kun fra den kunne iagttage alle enkeltheder i den rigt skulpterede prædikestol. Snart har der dog vist sig behov for endnu en

kongestol; man tænker vel først og fremmest på kronprinsen og hans gemalinde, Sophie Magdalene. Der blev da 1728 udført en ny kongestol på gulvet, og her har majestæterne efter al sandsynlighed taget sæde, medens kongefamiliens næste generation formentlig har fået den første kongestol anvist. Sådan var fordelingen i hvert fald senere i 1700'rne.

1) *Kongestolen fra 1726*, ombygget i 1770'erne, er placeret ved det nordre galleri oven over skriftestolen. Den har bevaret sine oprindelige dimensioner (415 x 250 cm, plus den ca. 100 cm dybe vinduesniche), hvilket fremgår af stukloftets dekoration. Adgangen dertil er ad en dobbelt fløjddør fra galleriet, med bredt profilerede og forkrøbbede gerichter ind mod galleriet, men uden indfatninger indvendig. En tapetdør mod øst ind til Marskalhuset er langt senere, vistnok først på Christian IX.s tid, brudt igennem muren. Stolen, hvis vægge dækkes af brystpaneler i tre fods højde, har nyere åbning ind mod kirkens kor (nærmere omtalt nedenfor); oprindelig var der her et tredelt vindue (fig. 10) i firesidet, marmoreret karm med forskydelige - også kaldet »engelske«-rammer⁸⁵. Panelet har, og har vistnok altid haft, hvidgrå eller perlefarvede fyldinger med firesidede, kehlede profiler. Over panelet var væggene inderst beklædt med spån-måtter, hvorover der var trukket rødt klæde⁸⁶. I vinduesnichen mod nord er der et normalt slotsvindue med småtavlede ruder ligesom i sakristiet nedenunder; i den ældste tid var karmen marmoreret⁸⁷. Til venstre for vinduesnichen, tæt ved døren, står en kamin i flugt med ydervæggen; den er indfattet af en stærkt forkrøbbet profilramme af året marmor med Frederik IV.s kronede spejlmonogram anbragt i kartouche midt over kaminåbningen. Stenhuggerarbejdet er udført af Diederich Gercken⁸⁸. Kaminen har kun været tjenlig i få år; i 1730'rne indmuredes der en lille vindovn⁸⁹, og nu sidder her en moderne radiator. På den anden side af vinduesnichen, i det nordøstre hjørne, er indbygget et privét (ligeledes fra 1726), dog kun i stuens halve højde. Adgangen hertil sker ad en tapetdør, der efter tydelige spor at dømme åbnedes indad (nu udad); døren har gammelt låsetøj. På østvæggen er anbragt et konsolbord i Louis XVI-stil med halvrund, hvidbroget marmorplade båret af forgyldte volutter, ifølge 1784-inventariet opsat 1779, altså formentlig efter C. F. Harsdorffs direktiver. Gipsloftet (fig. 41) har stukkatur fra kirkens opførelsestid, udført af Abraham Stoy⁹⁰; over en tætprofileret gesims, der følger stuens form, hvælver sig det hulkehlede loft med kartoucher i hjørnerne og båndornamenter i regencestil langs siderne. Midtfeltet optages af et langstrakt stukarbejde, forestillende Kærligheden og Troen, den første fremstillet som en ung moder med to børn, det ene diende; Troen er en kvinde med hovedslør og med attributterne kalk og kors, medens et englebarn støtter en opslået bog; yderst til begge sider er der skjoldbærende putti med de kongelige, kronede spejlmonogrammer, Frederik IV.s mod øst, Anna Sophies mod vest. - Om kongestolens ældste udstyr meddeler 1728-

inventariet (i moderniseret sprog): »Betrukket med rødt klæde - en lang pude af rødt klæde for vinduerne at lægge armene på - 3 stole betrukket med rødt plys, med guldgalonier om - i det lidet kammer derved et natskrin med tilbehør - en hvid natpote - en blikskærm for kaminen - en ildtang og en ildskuffe«. Inventarierne fra 1745 og 1752, der foruden den i 1730'rne tilkomne kakkelovn også nævner hvide taftsgardiner for vinduerne, taler stadig om kongens stol oven i kirken. De store inventarielister fra 1700'ernes slutning taler om prinsernes og prinsessernes stol, og sådan endnu langt ned i Christian IX.s tid. Da de sidstnævnte inventarielister fra 1784 og 1798 blev forfattet, var der sket en gennemgribende ændring af kongestolen. Den firkantede åbning med skydevinduerne ind mod koret blev erstattet af den nuværende brede, rundbuede åbning uden vinduer, med let profileret trækarm hele buen rundt (fig. 15). Under brystværnet ind mod koret er anbragt et par konsoller med »guttæ« (også kaldet »dråber«). Ændringen må være sket o. 1775, da kirkens stoleværk blev ombygget og den nye kongestol blev indrettet på gulvet. Samtidig blev det gamle, røde klædesbetræk på væggene afskaffet. 1784-inventariet taler om betræk »af lærred perlefarvet og inddelt med gule mosaikborter og rosetter«; der nævnes også røde gardiner med silkefrynser, både for vinduet og i åbningen mod koret; af bohæve omtales tre højryggede franske stole med rødt damaskesbetræk. Da konsolbordet på væggen mod Marskalhuset udtrykkelig nævnes som opsat 1779, er måske den øvrige nymontering også fra dette år; regnskaber og breve fra denne tid er gået tabt.

De senere ændringer er kun få i tallet. Det fine betræk fra Harsdorffs dage er forlængst borte, og væggene har i lange tider været maledede. Adgangen til Marskalhusets øvre stokværk er som nævnt af nyere dato. Fra dronning Juliane Maries død og i mange år derefter var Marskalhuset overladt til private, der ikke havde krav på den lukkede stol. Den sidste beboer var lensgrevinde Ahlefeldt-Laurvig, enke efter Frederik VII.s ceremonimester C. F. C. Ahlefeldt-Laurvig; hun døde 1883, hvorefter Marskalhuset blev overtaget af kronprins Frederik. Døren ind til den fordums kongeloge er da blevet brudt gennem muren; den er tidligst gengivet på en stokværksplan fra 1889.

I denne gamle kongestol, der i 20. århundrede er reserveret slotsforvalteren, står nu otte barokke, højryggede stole, antagelig fra Christian VI.s tid.

2) *Kongestolen fra 1770'rne*, der afløste den nedenfor omtalte fra 1728, optager pladsen under orgelet mellem de to søjler, der bærer pulpituret i kirkens vestre kortside (fig. 16 og 42). Ud mod kirken er stolen afgrænset ved et brystværn med tre lyst marmorerede fyldinger, hvoraf den midterste er en låge, foran hvilken to rundede trin fører op til stolens hævede gulv. Brystværnet har polstret armlæn. I det indre har stolen brystpanel med rektangulære fyldinger, der står mørkt marmorerede, efter 1784-inventariets ord: »i fedstenskulør«. I

L. L. 1960

Fig. 41. Fredensborg slotskirke. Abraham Stoys stukloft 1726 i den ældste kongestol (p. 843).

det sydvestre hjørne (sydligste panelfelt i vestvæggen) er fyldingen af klæbersten (fedtsten), og bag denne er et fyringssted med jernlåde ud mod den bagved liggende, tværgående korridor i Damebygningen — omtalt i nævnte inventarium som indsat 1777. Over panelet er denne kongelige kirkestue delt i ni felter, omgivet af à-la-grecque -borter. Felterne har smalle guldlisters, og i hvert felt er udspændt et rødt brokades tapet; dog er det midterste felt på sydsiden tvedelt, da der her i 1920'erne var et, senere atter tildækket, vindue ind til det lille rum ved siden af kongestolen. Åbningen ud mod kirken har svære draperier, der er op hæftede og foroven samlet af en udskåret kongekrone. Ved sidevæggene er anbragt to konsolborde af samme udseende som det i den ældre kongestol, ifølge 1784-inventariet opsat 1779. Da kongestolens nuværende udseende stemmer nøje med beskrivelsen i 1784- og 1798-inventariene, kan der næppe være tvivl om, at den er indrettet engang i 1770'erne, og at opsætningen af fedtstensovnens 1777 antagelig er nogenlunde samtidig med stolens montering.

Til begge sider for kongestolen inddroges samtidig det øvrige gulvareal i kirkens vestre udbygning til praktiske formål: mod nord kom der en lille forstue til kongestolen, og mod syd indrettedes der et privét, der nu er uden al smykke og bruges til magasin, men som i 1784-inventariet skildres således: »Een liden Retirade - 1 Betræk af Lærred, derpaa klistret Papiir pailleguul bund med Medaillon ... - Under Decket en liden Gesims af Træe hvidmahlet - 1 Commode-

taburet med Messingbecken, overtrukken med blommet Sirts og Sædet med brun Læder - 1 hviid Kammerpotte«. Gemakket stod uændret 1825, men blev på den tid ligesom kongestolen kun lidt brugt.

†*Kongestol* 1728, på den forannævntes plads under orgelet og antydnet på planerne i Thuras Danske Vitruvius (fig. 7 og 9), var seks alen bred, tre alen dyb og seks alen høj. Den var rigt udstyret med billedhuggerarbejde fra Friederich Ehbisch's værksted: fortil tre fyldinger med hjørneblomster, pilastre med hængende blomsterfestoner og over gesimsen de kongelige våbenskjolde med palme- og laurbærgrene⁹¹. Der var seks engelske skydevinduer med småtavlede ruder⁹². De udskårne dele var rigt stafferede: festoner, lister, vinduesrammer og våbenskjolde var belagt med »ægte Ducatguld«; grunden bag festonerne (på pilastrene?) var »fein blau« med perlefarvede kanter⁹³. I det indre var panelværkets fyldinger cinnoberrøde med perlefarvede rabatter; der var ifølge 1745-inventariet rødt damaskes betræk på væggene; gesimsen var hvid, gulvet bruntmalet. Bohavet bestod af seks højryggede stole. Denne kongestol omtales sidste gang i 1765-inventariet; der var da indlagt en vindovn med rør på murfod. Stolen blev kasseret i 1770'erne for at vige pladsen for den af Harsdorff indrettede nye kongestol.

†*Fyrstelige stole* indrettedes i 1730'rne på kirkens gallerier for dronning Sophie Magdalenes tyske slægtninge. Der nævnes mindst to. 1) Dronningens moder, markgrevinde Sophie Christiane af Brandenburg-Culmbach fik en stol på det nordre galleri⁹⁴ i rummet mellem de tre østligste søjler op til kongestolen fra 1726. I søjlemellemrummene var der indsat skydevinduer, og stolen kunne opvarmes ved en vindovn, som havde skorsten fælles med kaminen i kongestolen. Der var brystpanel⁹⁵, og derover var væggene betrukket med rødt klæde. I inventarierne fra århundredets slutning omtales der perlefarvet lærreds-betræk, røde illystringsgardiner for vinduerne, tre højryggede, røde damaskes stole og et gråt gulvtæppe. Stolen synes at være benyttet hele 1800'rne igennem; dog er vistnok vinduerne ind mod kirken blevet fjernet, da kirkerummet blev opvarmet. Senere er stolen blevet opgivet. Ved begyndelsen af 1900'rne stod kun skillerummet tilbage. 2) Prins Carl Christian af Württembergs stol fandtes på det søndre galleri bag prædikestolen, som genbo til markgrevindens stol. Den blev vistnok indrettet 1737, eftersom hoffets sadelmager Urban Fribert dette år betrak en ny kirkestol med rødt klæde⁹⁶. Ligesom markgrevindestolen, hvis opbygning den har efterlignet, var den indrettet med skillerum i galleriet og omfattede rummet mellem de tre østligste søjler. Der var dog ingen vinduer. I åbningen ind mod kirken var der ifølge 1752-inventariet »røde Taftes Gardiner, som hænger paa 3 Stænger«. Væggene var som nævnt til en begyndelse betrukket med rødt klæde, men havde ifølge senere inventarier et betræk af perlemalet lærred. Af stolens udstyr var ved begyndelsen af 1900'rne

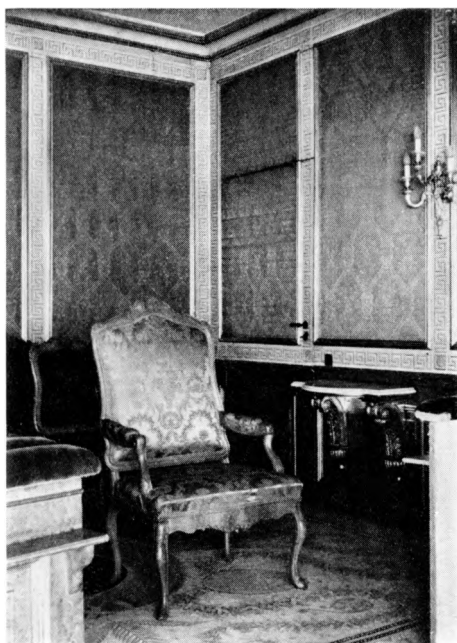
kun bræddevæggen tilbage, og nu er også den forsvundet. - Der har rimeligvis været andre kavalier- eller hofdameløgere på kirkens gallerier. Planen over kirken fra prinsesse Sophie Magdalenes konfirmation 1761 (fig. 40) har afsat endnu en stol ved siden af den württembergske.

Direkte nævnes denne stol ikke i inventarierne, var vel heller ikke særligt udstyret og synes afgrænset fra det øvrige galleri ved et lærredsforhæng. I en korrespondance⁹⁷ fra 1844 skriver hofbygmesteren C. B. Hornbech: »Paa den søndre Side af Galleriet ere 2de afdeelte Stole til Hofcavaliererne; Skillerrummene, det ene af Brædder, det andet af Lærred, ere meget brøstfældige«. Stolen med lærredskillerummet er da formentligt forsvundet ved den lejlighed og ses heller ikke senere at være omtalt.

Dørfløje 1863. Hovedportalens dørfløje (fig. 11) blev fornyet 1863. De bestod efter snedkerens udsagn af otte fyldinger med »dobbelte Kehlinger og Hjørnerne anstukne«⁹⁸, d.v.s. ganske som de i dag tager sig ud. I et særligt regnskab i slotsforvalterens arkiv har snedkeren tilføjet, at han har udført de nye fløje i nøje overensstemmelse med de gamle. Da beslag og låsetøj stammer fra kirkebygningens ældste tid, har vi således stadig et indtryk af, hvordan dørfløjene fra Frederik IV.s tid tog sig ud. - For at dæmpe træk og kulde havde man allerede tidligere bag hoveddøren indrettet et vindfang⁹⁹, såvidt vides fra 1842. Det er der endnu.

Orgel 1846, bygget af Marcussen og Reuter¹⁰⁰, Åbenrå, med 17 stemmer, fordelt på to manualer og et pedal (fig. 16). Siden 1953 drives bælgene af elektrisk motor; for den tid var der bælgetræder. Instrumentet betegnes som usædvanlig fint med uovertruffen orgelklang. Det står i et enkelt opbygget hus, der 1846 blev malet og forgyldt. 1863 blev det egetræsmalet¹⁰¹, men står nu efter kirkens sidste istandsættelse lyst marmorert.

†*Orgel*, opstillet 1726, men af ældre oprindelse, stod oprindelig på Københavns slot, hvorfra det blev afgivet til Fredensborg¹⁰². Det betegnedes som et positiv; antallet af stemmer kendes ikke. Formentlig har det ikke været tjenligt til brug i slotskirken efter transporten fra København. Orgelbyggeren Lambert Daniel Kastens måtte derfor underkaste instrumentet en gennemgribende reparation

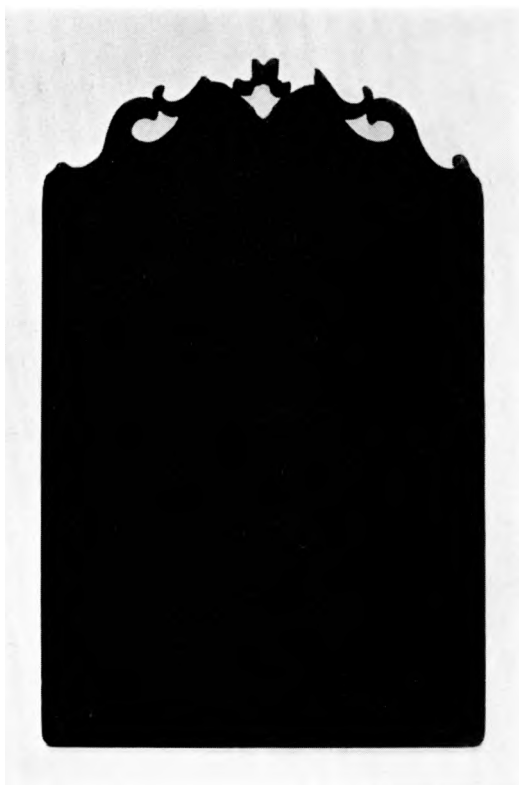
L. L. 1960

Fig. 42. Fredensborg slotskirke. Detalje fra kongestol o. 1775 (p. 844).

1728¹⁰³. I mellemtiden havde Friederich Ehbisch¹⁰⁴ til kongen indsendt et forslag til et helt nyt orgel, ud fra den forkerte forudsætning, at der endnu intet orgel var i Fredensborg slotskirke; han motiverede tillige sit forslag med, at han nu, da Københavns slot var færdigbygget, stod med en stab af dygtige medarbejdere, som han måtte sende bort fra Danmark, om han ikke kunne skaffe dem andet arbejde. Forslaget var ledsaget af en endnu bevaret tegning til et smukt, lille orgel; men der kom ingen approbation, naturligvis fordi Fredensborg havde fået sit positiv opstillet. Det ældste instrument, hvis udseende ikke kendes, stod oprindelig i en perlemalet indfatning, der 1764 blev udskiftet og forsynedes med udskæringer¹⁰⁵. I 1784-inventariet skildres det således: »Et lidet Orgelværk med tilbehør, samme er staaende paa en firkantet Forhöyning og er hviid mahlet med forgyldte Zirater«. Uden om orgelet har der stået en indhegning af træ med udsavede balustre i 1720'ernes stil; denne balustrade havde i mange år stået i slottets magasin, da den i ny tid blev taget frem og anvendt som gelænder ved den øvre afsats om domestiktrappen i hovedslottets nord-østre fløj¹⁰⁶; den er således det eneste tilbageværende af kirkens gamle orgel. Selve instrumentet blev 1846 udskiftet (se ovenfor) og henstod en tid lang i Marskalhuset; der var en overgang tale om at sælge det, hvad Indenrigsministeriet dog forbød 1853. I 1862 stod det vistnok i det forladte store køkken i ottekantens vestfløj¹⁰⁷. Hvor det senere er blevet af, vides ikke.

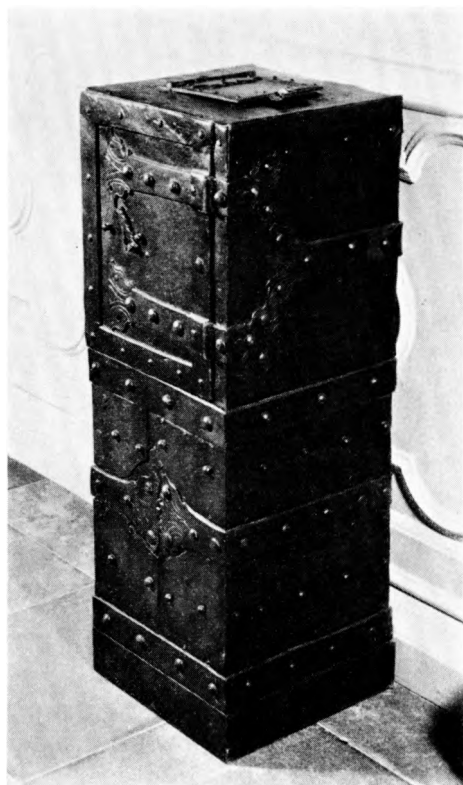
Pengeblok (fig. 44) 1738. Om kirkens ældste blok¹⁰⁸, der skal være forfærdiget 1726, er der ingen særlige efterretninger. Den nuværende er ifølge regnskab¹⁰⁹ leveret af snedkeren Daniel Bagge 1738; den var 1½ alen høj med indfalset dør, hvad der synes at passe på den endnu eksisterende, der er 96 cm høj, jernbundet, beslået med nagler, medens båndene er delvis ornamenterede med fligede bladmønstre; i øvre halvdels forside er der en rektangulær låge med lås og ornamenterede beslag; i det helt jernbeslåede låg findes en pengeslidse. Efter 1745-inventariet var blokken dengang anbragt mellem alteret og prædikestolen. 1856 blev den flyttet ned til hovedindgangen, hvor den endnu står¹¹⁰. Ved den lejlighed fandt man i dens indre 461 gamle sølvmonter og 20 forskellige kobbermonter som efter ordre af birkedommer Qvistgaard blev behandlet som hittegods. I depotet for kirkens ubrugelige inventar på loftet over den lange stald opbevares et sortmalet skilt, der har buet profil, og som utvivlsomt oprindelig har været anbragt på blokken; det bærer med skriveskrift fra begyndelsen af 1800'erne indskriften: »Værer barmhjertige«.

Pengetavler. 1) Antagelig fra kirkens oprindelse 1726, et fintformet arbejde med finér, bunden dog af eg. Forsiden er fremadbuet. Langs kanterne er der foroven og forneden smalle lister af forsølvet messing. Siderne er malet som skildpadde, bunden er rødmalet. Tæt ved rygskjoldet et fast låg. Rygskjoldet kantes ved siderne af små pilastre, der foroven bærer en brudt gavlf af forsølvet

L. L. 1960

Fig. 43. Fredensborg slotskirke. Salmenummertavle (p. 849).

L. L. 1960

Fig. 44. Fredensborg slotskirke. Pengeblok (p. 848).

træ, i midtfladen er et ovalfelt med forkrøbbet profilliste. Over gavlen en dup af messing. Bag kassen en drejet hank af mahogni. Kassens dimensioner er 16 x 25 cm. Rygskjoldet måler 14,7 cm i bredden, 17,3 cm i højden. Tavlen, der er defekt med mange løse dele, opbevares nu i kirkens depot over stalden.

2) 1832, uden dekorationer, af mahognitræ med oventil afrundet rygskjold og bagtil et drejet håndtag. Der er låg med lås fortil, et penge-mundingsstykke af malet blik; indvendig er kassen beklædt med filt. I depotet over stalden. - Da man 1832 af sikkerhedsgrunde ville forsyne den gamle tavle med »skuffe og lås«, fandt den daværende overhofmarskal Adam Hauch, at dette ville være vandalisme mod det smukke stykke kirkeinventar, og han lod derfor den nye tavle udføre i København, hos hofsnedker Nyebølle¹¹.

Salmenummer tavler. 1) 1726 (?) af sortmalet træ med glatte sider, foroven dog med udsavet og takket, tildels gennembrudt profil, beregnet til skrift med kridt; 41 cm brede, 63 cm høje (fig. 43). De lodrette kanter er let profileret med rundstav. I 1767 fik maleren L. Weischer betaling for »tvende tavler at tegne Psalmer paa, anstrøgne med sort olie farve«¹². En af disse tavler hænger i den

gamle kongestol, tre andre findes i depotet over stalden. 2) Fra første halvdel af 1800'rne, formentlig fra tiden o. 1840, 82 cm høje, 75 cm brede, delt i seks vandrette felter, adskilt ved smalle, profilerede lister. Perlemaledede med glatte, let stafferede kanter. I øverste faste felt står med sortmalet skriveskrift: »För Prædiken«; de to næste felter er beregnet på indskudstal. Fjerde felt fra oven er fast, med skriveskrift: »Efter Prædiken«; dernæst to felter vakante. Tre sådanne tavler opbevares nu i depotet over stalden. Der har næppe været flere, da inventariet 1854 i sakristiet opregner: »3 hvidmalede Tavler med Indskuds Nummere«¹¹³. 3) Seks nummertavler leveret efterhånden i 1920'rne; forgyldte rammer i Louis XVI stil med ornamenter udskåret af Fredensborg-billedskæren Anders Anderson¹¹⁴. Indskudsnumre. Ophængt i kirken.

Malerier. 1) 1600'rne, udført af Bertholet Flémalle, ophængt i sakristiet (se d.). 2) 1700'rne, Den sidste Nadver, kopi efter Rubens, ophængt i kirken over døren til sakristiet. Begge billeder er deponeret af Kunstmuseet.

† *Tårn* 1726, bygget af urmager Christian Christensen i Hillerød, ifølge kontrakt af 5. november 1725. Opstillet og synet i oktober 1726¹¹⁵. Det ses endnu på Thuras prospekt i Danske Vitruvius, men er senere, uvist hvornår, forsvundet.

To *klokker* 1725, støbt af Friderich Holtzmann efter kontrakt dateret 8. december 1725. Der var tale om en større og en mindre klokke, og kongen lovede hertil at levere en ældre (skibs-?) klokke fra Tøjhuset i København, resten af metallet skulle leveres af klokkestøberen selv¹¹⁶. På begge klokker står indskriften: »Me fecit Frederik Holzmänn 1725«.

KILDER OG HENVISNINGER

Oplysningerne om Fredensborg slotskirke ligger spredt rundt omkring i slottets omfattende arkivalier. For den ældre tids vedkommende skal underretninger hyppigst hentes i (RA) Partikulærkammerets forskellige serier: nr. 39 (bilag til kasseregnskaberne), nr. 86 (protokoller til bygningsregnskaberne) og nr. 87 (bilag til nr. 86). Protokollerne citeres efter side- eller foliotal. Bilagene citeres efter nummer og dato. Således vil Partikulærkammeret, Bilag til Bygningsregnskaberne 1727, bilag nr. 615, være at citere: P. 87. 615;

16. nov. 1726 etc. — Fra den senere tid søges oplysningerne hyppigst i (RA) Overhofmarskallatets arkiv, Sager vedr. Fredensborg Slotshave, her blot citeret som: Overhofmarskallatet, med tilføjet registreringsnummer, bogstav, årstal og dato. Dette sidstnævnte arkiv suppleres ypperligt af slotsforvalterens arkiv, der løber fra o. 1800, og som opbevares på Fredensborg slot. I tiden efter 1850 er hovedkilden: (RA) Indenrigsministeriet nr. 21, Bygnings- og Havesager, Fredensborg slot, her blot citeret som Indenrigsministeriet nr. 21 med tilføjelse af år og dato.

Litteratur. F. J. Meier: Efterretninger om Fredensborg Slot, 1880, p. 68 ff. — Frederik Weilbach: Fredensborg Slot, 1928, p. 30 ff.

¹ Valdemar Seeger: Østrup. En historisk topografisk Studie, Hillerød 1926. ² Extraordinaire Relationer 1726, p. 78. ³ Kirkebøger for Fredensborg slotskirke er bevaret fra 1733. ⁴ LA. Frederiksborg amt. Kopibog for breve og erklæringer til kollegierne 1731—37, p. 359; 14. marts 1735. ⁵ (RA) D. K. Sjællandske registre 1728, fol. 103 b; 21. juni. — 1738, fol. 861 b; 21. nov. — 1743, fol. 793 b; 22. marts. ⁶ Slotsforvalters arkiv: Slotskirken, 15. december 1920. ⁷ Præsteboligen ved slottet er omtalt: P. 87. 1727. 539; 17. december 1727. — P. 87. 1728. 258; 1. maj 1728. — P. 87. 1730. 177; 8. april 1730. — Omtalt som bolig for kantoren: P. 86. 1738, fol. 69. — LA. Frederiksborg amt. Kopibog for breve og erklæringer til kollegierne 1737—44; p. 424; 29. marts 1741, hvor amtmænd skriver til kongen: »Udj det Huus, hvor dend første Slotspræst ved Fredensborg hafde sin boelig, boer nu Slotz Cantoren, som tillige der effter ordre holder Skoele«. ⁸ Valdemar Seeger: Fredensborg (Hillerød 1937), p. 44 og 63. ⁹ Oplysninger herom findes i Overhofmarskallatets og slotsforvalterens arkiv. ¹⁰ Slotsforvalters arkiv 1844; under 18. november 1844. ¹¹ RA. Overhofmarskallatet I. Q. Hoffourérens dagjournaler under de respektive datoer. ¹² Overhofmarskallatet I. H. 51. 1837. Bilag 1347; 21. oktober 1837. ¹³ P. 87. 1726.314: klejnsmedens sømregnskab for 1723: »Auf der Gallerie in *Saletto* (dvs. kuppelsalen) ein Rahme fest zu machen, wo der priester unter stehen soll«. ¹⁴ P. 87. 1727. 612. Kriegers overslag dateret 8. sept. 1724: ». . . wo die Kirche zu stehen kombt, vorher ein Deich gewesen«. ¹⁵ Bau- und Kunstdenkmäler des Königreich Sachsens I (1882), p. 28 ff. ¹⁶ P. 87. 1727. 635; 12. dec. 1726. Tømrerarbejde ud over kontrakten. ¹⁷ Af klejnsmedens rgsk. vedr. kirken: »Nach Contract solte 9 grosse Kirchenfenster gemacht worden sein; sind 7 grosse nur gemacht und 4 halbe, welche dan vor 9 grosse kan gerechnet werden . . .«. ¹⁸ P. 87. 1727. 615; 16. nov. 1726. ¹⁹ Bogført i: P. 87. 1727. 612; 8. sept. 1724, med vedføjet udateret attest fra 1727. ²⁰ P. 39. 1725. 237; 22. sept. 1725: tømrer Peder Basse får udbetalt 2. termin for arb. ved kirken. ²¹ P. 87. 1726. 371; 7. marts 1726 (Poul Badstuber). ²² P. 87. 1727. 618; 3. dec. 1726. ²³ P. 87. 1726. 423; 3. okt. 1726. ²⁴ Extraordinaire Relationer 1726, p. 78. ²⁵ P. 86. 1761, fol. 51, samt 1762, fol. 36 og 45. ²⁶ De gule vinduer på hovedslottet: Krieger har før indvielsen i oktober 1722 sat extra mandskab ind »um die Gesimbse und Leisten um die Fenstern mit Gelbe farbe verbessern lassen«. P. 87. 1722. 241; 27. okt. 1722. ²⁷ Som note 22. ²⁸ P. 87. 1727. 621; 6. nov. 1724. ²⁹ Som note 21. ³⁰ P. 87. 1726. 415; 10. aug. 1726. — P. 86. 1726, fol. 87; 16. nov. 1726. — P. 87. 1727. 552; 28. april 1727. ³¹ P. 87. 1726. 432; 29. dec. 1725. ³² P. 86. 1762, fol. 45. ³³ Slotsforvalters arkiv 1858. Regnskaberne. Tømrer-ugesedler okt.—nov. 1858. ³⁴ RA. Indenrigsministeriet nr. 21, Fredensborg slot 1863; 12. sept. 1863. ³⁵ RA. Indenrigsministeriet nr. 21. Fredensborg 1922—24, rgsk. vedr. slotskirkens reparation. ³⁶ Kirkens indre hvidtning omtales oftere, bl.a. 1828 og 1844. Om væggenes marmorering: RA. Indenrigsministeriet nr. 21. Fredensborg 1863. BDJ fol. 260 nr. 14 s; 4. nov. 1863. ³⁷ P. 87. 1727. Bilag 635 (12. dec. 1726) og 634 (18. jan. 1727). ³⁸ P. 87. 1726. 387; 18. jan. 1727. ³⁹ P. 87. 1727. 616; 6. nov. 1724 (maleren Fr. Holms overslag). — P. 87. 1726. 422; 24. sept. 1726 (Holm). ⁴⁰ Der var måske gjort anstalter til begge trapper, men den 1728 opførte kongestol på gulvet har snart gjort den ene overflødig. Se også Thuras grundplan hg. 7. ⁴¹ Ehbisch's forskellige udkast til prædikestolen i Københavns slotskirke findes i P. 85. Kgl. resolutioner vedr. bygnings-, væsenet 1726, bilag 83. ⁴² RA. Indenrigsministeriet nr. 21. Fredensborg 1863. BDJ, fol. 260 nr. 14 s; 4. nov. 1863. ⁴³ Indenrigsministeriet nr. 21. Fredensborg 1870, BJ fol. 476; 12. jan. og 25. maj 1870. ⁴⁴ RA. Indenrigsministeriet nr. 21. Fredensborg 1876; 30. okt. 1876: P. Andersens jernstøberi leverer til opvarmning af Fredensborg slotskirke to flade, broncerede cirkulationsovne. ⁴⁵ Indenrigsmin. nr. 21. Fredensborg 1922—23; juli 1923. — Slotsforvalters arkiv. Slotskirken 17. juli 1923. ⁴⁶ RA. Overhofmarskallatet I. H. 32. 608; 15. dec. 1814. ⁴⁷ Figuren fik nyt flag af zink 1863: Indenrigsmin. nr. 21. Fredensborg 1863. BDJ fol. 260 nr. 14; 21. nov. 1863. ⁴⁸ Rtk. 2243.241. Sjællandske Renteskriverkontor. Diverse. 1693—1741: Inventarier for de kgl. Slotte Eremi-

tagen, Fredensborg, Gyldenlund og Jægersborg. — Om kongens kabinet læses: »1 skilderie over Caminen som betyder opstandelsen« (med senere skrift tilføjet: »bleven sat i Altertaulen«). ⁴⁸ Som note 46. — Spørgsmålet om at slette de tyske indskrifter var ventileret allerede 1842 (Slotsforvalters arkiv). ⁴⁹ P. 87. 1726. 344; 7. maj 1726. ⁵⁰ P. 87. 1726. 80; 11. maj 1726. ⁵¹ P. 87. 1727. 582; 20. aug. 1727. ⁵² P. 85. Kgl. Resolutioner vedr. Bygningsvæsenet 1725—26. Bilag 94; 16. dec. 1726. ⁵³ LA. Frederiksborg-Kronborg amter: Kopibog for udgående partikulære breve 1726—29, p. 101. ⁵⁴ P. 87. 1730. 189;

31. marts 1730: snedkeren Niels Juels regnskab for 1728: »giort en Lade til at forvare alter tøyet udik«. — Samtidig anstryger maleren Nic. Reuter en lade til kirkens sager: P. 87. 1728. 260; 7. nov. 1728. ⁵⁵ P. 39. 1726. 394; 31. dec. 1726. — Albert Fabritius: Fabritius Sølv og Guld, 1958, p. 69. ⁵⁶ Slotsforvalters arkiv. Slotskirken 31. marts 1937. ⁵⁷ P. 86. 1726, fol. 84; 14. sept. 1726. — P. 87. 1726. 395; 3. sept. 1726. — P. 86. 1727, fol. 141; 8. nov. 1727. ⁵⁸ P. 87. 1727. 562; 21. aug. 1727. ⁵⁹ Slotsforvalters arkiv. Slotskirkens korrespondance 1944—45. ⁶⁰ P. 86. 1726, fol. 81; 16. dec. 1726 (heri nævnes kontrakten af 7. nov.). ⁶¹ P. 87. 1727. 583; 16. okt. 1727. ⁶² P. 86. 1727, p. 53; 31. dec. 1727. ⁶³ P. 87. 1728. 237; 1. og 31. maj 1728. ⁶⁴ P. 87. 1727. 597; 10. jan. 1728. ⁶⁵ Slotsforvalters arkiv 1814: Kirke-Inventarium 21. marts 1814. ⁶⁶ P. 87. 1726. 344; 7. maj 1726. — Smst. bilag 582; 20. aug. 1727. ⁶⁷ P. 87. 1726. 345; 15. okt. 1726. ⁶⁸ Ehbisch' afregning vedr. prædikestolens skulpturer: P. 87. 1727. 582; 20. aug. 1727. ⁶⁹ P. 87. 1727. 592; 28. nov. 1727: »Das Bildt oben auff der Canseldecke ist weiss marmoriret«. ⁷⁰ P. 87. 1728. 236; snedkerrgsk. dateret 12. nov. 1727. ⁷¹ P. 87. 1751. 175; 18. sept. 1751 (snedkerrgsk. fra maj samme år). ⁷² Som note 71. ⁷³ P. 87. 1727. 636; 17. jan. 1727. ⁷⁴ Der er ingen regnskaber fundet vedr. denne ombygning, hvis karakter fremgår af Harsdorffs tegning fig. 21. ⁷⁵ Inventarium 1798, p. 385. ⁷⁶ P. 39. 1737. Bilag 1027; 23. sept.: Tømreren Joh. Bars lader livgardestolene i kirken fjerne i anl. af markgrevindens castrum doloris. ⁷⁷ P. 87. 1727. 637; 16. nov. 1726 (klejnsmed). — Smst. bilag 639; 9. dec. 1726 (glarmester). ⁷⁸ P. 87. 1728. 258; 1. maj 1728 (maleren Fr. Holm). ⁷⁹ P. 87. 1727; 577; 31. marts 1727. ⁸⁰ P. 38. 1727, juni-juli 1727. — Inventarium 1728, Slotskirken nr. 14. ⁸¹ P. 87. 1727. 558; 17. juli (smeden). — P. 87. 1728. 236; 12. nov. 1727 (snedkeren Niels Juel). ⁸² P. 39. 1737. 1027; 23. sept. 1737. ⁸³ RA. Overhofmarskallatet I. H. 52. 1838. Bilag 1335; 6. nov. ⁸⁴ Slotsforvalters arkiv. Bilagene; 14. nov. 1844. ⁸⁵ P. 87. 1727. 615; 16. nov. 1726 (klejnsmeden). ⁸⁶ P. 87. 1727. 588; 5. okt. 1726. — P. 39. 1726. 288; 14. nov. 1726. — P. 86. 1726, p. 76; 14. nov. 1726. ⁸⁷ P. 87. 1727. 616; 6. nov. 1724 (maleren Fr. Holms overslag med attest af 21. nov. 1726). ⁸⁸ P. 87. 1727. 577; 31. marts 1727: Gercken leverer til kongestolen en kamin »von nordischen marmor«. ⁸⁹ Fredensborg slots inventarieregnskab 1745 (ligger i Rtk. Slotsrgsk., reviderede rgsk. etc.), fol. 58 b. Dette inventarium, der er dateret 1745, må i virkeligheden være ca. 10 år ældre, da det afspejler det ældre slot før de store ombygninger omkring 1740. ⁹⁰ P. 87. 1726. 437; 26. sept. 1726. ⁹¹ P. 87. 1728. 238; 12. maj 1728. — Smst. Bilag 240; 15. sept. ⁹² P. 87. 1728. 240; 15. sept. 1728. — Smst. Bilag 252; 22. aug. ⁹³ P. 87. 1728. 259, udateret 1728 (Zacharias Getreuer). ⁹⁴ Vindovnen nævnes inv. 1745; vinduerne omtales bl.a. i inv. 1752, p. 71 f. og i P. 87. 1760. 204; 28. dec. 1759 (glarmesteren). ⁹⁵ Inventarium 1798, p. 387. ⁹⁶ P. 39. 1738. 410; 28. marts 1738 (tapetsereren Urban Friberts arbejde i 1737). ⁹⁷ RA. Indenrigsmin. nr. 21. Fredensborg 1856—60. Heri et læg 1854 om orgelet; vedlagt flere skr. af ældre dato, bl.a. Hornbechs brev dateret 11. marts 1844. ⁹⁸ Indenrigsmin. nr. 21. Fredensborg 1864, BDJ fol. 261 nr. 14 v; 16. nov. 1863 (snedker Bredtfeldt). — Slotsforvalters arkiv: Kopi-regninger 1861—64; 20. sept. 1863. ⁹⁹ RA. Rtk. Slotsregnskaber: Fredensborg Bygnings-Materialrgsk. 1842. nr. 3, 5. post. ¹⁰⁰ Som note 97. — Slotsforvalters arkiv 1846, koncepterne under 18. okt. 1846: »Det af Kongen skænkede Orgel er færdig afleveret af Marcussen og Reuter«. — Niels Friis: Marcussen & Reuter 1806—1956 (Åbenrå 1956), p. 40 f. ¹⁰¹ Indenrigsmin. nr. 21. Fredensborg 1863, BDJ fol. 260 nr. 14; 4. nov. 1863.

¹⁰² RA. Rtk. 2242.24. 1733—37: Kopibog vedr. Københavns slots inventarium, p. 288; 3. maj 1735 (med en meddelelse om, at et positiv tidligere er afgået fra Kbhv.s slot til Fredensborg). ¹⁰³ P. 39. 1726. 314; 5. dec. 1726. — P. 87. 1728. 242; 1. sept. 1728 (Daniel Kastens). ¹⁰⁴ RA. Kortsamlingen. Afleveringer fra Krigsministeriet III; 19. dec. 1727. ¹⁰⁵ P. 87. 1726. 422; 24. sept. 1726 (maleren Fr. Holm). — P. 39. 1764. 174; 28. maj; samt bilag 1206, 4. juni 1764. ¹⁰⁶ Meddelt af slotsassistent Chr. Knudsen, Fredensborg. ¹⁰⁷ Slotsforvalters arkiv 1846. Koncepterne 18. okt. 1846. — Smst. 1853. Bilagene: et læg vedr. auktion 30. juni 1853. — Smst. 1860—63; 9. jan. 1862: orgelet flyttes fra det gamle, store køkken i vestre ottekant. ¹⁰⁸ P. 38. 1726, p. 64. ¹⁰⁹ P. 39. 1738. Bilag 1394; 14. nov. 1738. ¹¹⁰ Slotsforvalters arkiv 1856—57; 16. og 18. juli 1856. Også i 1930'rne har man gjort møntfund i blokken; der fandtes et par toskillinger fra 1658 og 1665, altså fra en tid, da slottet endnu ikke var bygget. Meddelt fra Den kgl. Mønt- og Medaillesamling. ¹¹¹ Slotsforvalters arkiv, 31. dec. 1832 og 21. marts 1834. ¹¹² P. 87. 1767. 244; 21. maj 1767 (maleren L. Weischer). ¹¹³ Inventarium 1854, i Slotsforvalters arkiv 1860—63. ¹¹⁴ Meddelt af slotsassistent Chr. Knudsen, Fredensborg. ¹¹⁵ P. 39. 1725. 289. — P. 86. 1725, p. 112; 10. nov. 1726. — P. 86. 1726, p. 85; 19. okt. 1726. ¹¹⁶ P. 87. 1726. 394; 19. juni 1726.